

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І
УПРАВЛІННЯ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

ЩОДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

**“РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА
ЕКОНОМІКА”**

ДЛЯ СТУДЕНТІВ УСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Чернігів
2008

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І
УПРАВЛІННЯ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

ЩОДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

**“РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА
ЕКОНОМІКА”**

ДЛЯ СТУДЕНТІВ УСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Рекомендовано до друку Вченою
радою Чернігівського державного
інституту економіки і управління
(Протокол № 07/08 від 25.09.2008 р.)

Чернігів
2008

Методичні вказівки щодо вивчення дисципліни "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" для студентів усіх спеціальностей заочної форми навчання / Укладач В.Ф.Савченко. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2008. – 66 с.

Укладач: д.е.н., доцент **В.Ф.Савченко**
рецензенти: д.е.н., професор **В.Ф.Беседін**
 д.е.н., професор **В.М.Левківський**
коректор: к.і.н., доцент **О.В.Гринь**

ЗМІСТ

I.	Загальні положення.	4
II.	Пропозиції щодо надання необхідних знань з курсу.	7
III.	Розгорнута програма навчальної дисципліни	9
IV.	Надання основ матеріалу за деякими темами розділів дисципліни	17
4.1.	Теоретико-методичні основи розміщення продуктивних сил і регіональної економіки	17
4.2.	Характеристика територіальних одиниць.	23
4.3.	Проблеми і перспективи розвитку галузей.	35
4.4.	Соціально-економічний стан регіону. Шляхи розвитку.	42
V.	Методичні вказівки щодо написання контрольних робіт.	50
	Список рекомендованої літератури	64

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.

Курс лекцій з дисципліни *"Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка"* на сучасному етапі для студентів заочної форми навчання характеризується наступними особливостями, обумовленими як специфікою курсу, так і об'єктивною ситуацією соціально-економічного розвитку держави та суспільства:

1. Недостатність часу, відведеного на лекційні заняття. Дійсно, лекційний час явно недостатній, щоб надати інформацію відносно предмета, його завдань, мети курсу та засобів її досягнення, охарактеризувати геополітичне становище держави, її природні ресурси та розміщення населення, історію розвитку та сучасний стан її народногосподарського комплексу, соціальну складову, основні економічні райони, ситуацію в регіонах. Крім того, необхідне вивчення головних галузей промисловості і агропромислового комплексу України, основних проблем та перспектив розвитку. На думку укладача, доцільне також вивчення соціально-економічної ситуації та шляхів розвитку конкретного Чернігівського регіону.

2. Нова, а в ряді випадків непередбачувана ситуація щодо розміщення продуктивних сил. Україна стала незалежною державою. Крім політичних і національних дивідендів це має свої мінуси та проблеми. Розірвані старі господарські зв'язки і не налагоджені нові. Глибоко тиллові області стали прикордонними, що в деяких випадках негативно позначилось на функціонуванні їх господарських механізмів. Відхід від командно-адміністративної системи та безсистемні спроби впроваджувати реформи ринкової економіки привели до некерованості економічною політикою, погіршення стану вітчизняного виробництва. Галузі і райони, якими ми не так давно небезпідставно пишалися, стали збитковими, принесли екологічну шкоду державі та суспільству. Як приклад, можна назвати проблеми Донбасу, Дніпровську гідроелектростанцію, Чорнобильську АЕС та інше.

Крім того, показники таких галузей, як металургія і особливо вуглевидобувна, які були предметом гордості громадян СРСР (на душу населення вугілля, сталі і прокату видобувалось найбільше у світі), вже нікого не радують. Виявляється, розквіт державам дають не вони, а електронна промисловість, обчислювальна техніка, інформаційні та комп'ютерні технології тощо. До того ж запаси корисних копалин за цими видами сировини, а також запаси нафти і газу, значно зменшились.

Розміщення галузей військово-промислового комплексу, які ми раніше взагалі замовчували, та його теперішній стан унаслідок економічного спаду і конверсії – явище взагалі практично не вивчене в серйозній економічній літературі, незважаючи на те, що його вплив на загальну ситуацію в Україні значний. В лекційному курсі не можна обійти ще одне питання – вплив наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС на розміщення продуктивних сил Полісся та Центрального району.

Як результат непродуманої політики розміщення продуктивних сил, ми

маємо в основних індустріальних районах надлишок населення, екологічні проблеми і неясні перспективи на майбутнє. Концепції соціально-економічного розвитку, передбачуваної цілеспрямованої довготермінової економічної політики у державі не існує.

3. Наявність в бібліотеках у ряді випадків застарілої літератури, яка не враховує нового геополітичного становища держави та проведення в ній ринкових реформ. Зміни, що відбулись в останні роки в державі і торкнулись всіх сторін її життя, вимагали глибокого осмислення, нових підходів та сміливості у судженнях. До цього в 90-х роках не були готові наші титуловані вчені, які звикли працювати, виконуючи та обгрунтовуючи вказівки чергового партійного з'їзду. Нових праць на тему розміщення продуктивних сил та регіональної економіки з'явилося небагато. Цьому сприяли фінансові проблеми провідних інститутів та безпосередньо їх працівників. Молоді, енергійні і амбіційні вчені частково емігрували за кордон чи перейшли в сферу бізнесу. Явища, що проходять в державі, у деяких випадках не знаходять наукового передбачення з метою регулювання, а також осмислення та аналізу. Серйозні праці виходять незначними тиражами. Те, що виходить, а також праці закордонних авторів, закупляється бібліотеками в недостатній кількості через відсутність коштів. Це ж стосується і періодичної літератури, аналітичних матеріалів та статистичних довідників. Крім того, більшість наукових центрів колишнього Радянського Союзу залишились в Москві, Підмосков'ї і Санкт-Петербурзі, а інформація звідти закрита або надається нерегулярно по причині фінансових труднощів наших бібліотек.

4. Низький рівень життя значної частини студентів, що не дозволяє отримувати в необхідній кількості спеціальну літературу для самостійного вивчення. Незадіяність населення в праці, його явне чи приховане безробіття, зменшення обсягів виробництва промисловості і агропромислового комплексу призвели до зниження рівня життя. Заможно живе близько 5 % громадян України. Решта використовує свої невеликі фінансові ресурси тільки на найнеобхідніше для фізичного існування – продукти харчування, плату за комунальні послуги та дещо з одягу чи ліків. Можливості формувати свою бібліотеку, виписувати в потрібній кількості профільні періодичні видання у людей немає. А домашнє читання з тих спеціальностей, які вивчають студенти, не можна замінити нічим. Воно дозволяє постійно отримувати найбільш оперативну чи дискусійну інформацію, поступово "втягуватись" в проблеми та термінологію спеціальності, звикати до того, що основи спеціальності, яку вибрав студент, стають частиною його життя. Не сприяє домашньому вивченню предмета відсутність в бібліотеках достатньої кількості підручників зі спеціальності однієї або кількох назв для студентів, які навчаються на курсі.

5. Задіяння молодих людей, у тому числі студентів-заочників, у сфері тіньової економіки і неприйняття ними, як реальності, старих догматичних схем розміщення продуктивних сил та постулатів регіональної економіки.

Студенти заочного відділення закінчили школу та розпочали самостійне життя в абсолютній більшості в роки існування самостійної держави. Цей

період характеризується падінням обсягів виробництва, занепадом народногосподарського комплексу. Поряд з іншими проблемами держава перестала активно займатись кадровою політикою. Нові робочі місця не створювались. Більш того, йшло скорочення кваліфікованого персоналу. В таких умовах молоді люди не могли відчувати, що вони потрібні як виробнича сила, щоб разом із засобами виробництва вступити в такі відомі всім людям старшого покоління виробничі відносини. Крім того, свою роль зіграла і антиреклама щодо вітчизняного виробництва, яка в певний період наполегливо і агресивно велась в засобах масової інформації. Паралельно пропагувався інший спосіб життя, де головне не праця, а пожинання лаврів від неї. Населення країни протягом десятиріч було привчене в усьому вірити засобам масової інформації, не навчене відрізняти зерно від полови. Воно все сприймало як істину в останній інстанції. Особливо це стосується молодих людей.

Бізнес на базарах чи комерційний туризм, яким вони зайнялись на першому етапі своєї діяльності, також не сприяв їх уяві про основні принципи розміщення продуктивних сил як першооснови побудови самостійної, економічно стабільної держави з високим рівнем життя населення, що вступає у виробничі відносини та заробляє для себе, одночасно працюючи і на державу. Зламати стереотип, що тіньова економіка – єдина панацея від всіх бід та негараздів, важко. Це треба робити ненав'язливо і коректно, методично правильно та обгрунтовано. Загальний підйом економіки у випадку, коли він значно покращить життя населення, буде найбільшим стимулом зміни орієнтирів мислення молоді.

6. Деякий життєвий досвід та вміння студентів заочної форми навчання працювати самостійно. Контингент, що навчається, в абсолютній більшості прийшов не із шкільної парти. Він вже попрацював і продовжує працювати, знає ціну заробленої гривні. Незважаючи на невисокий нижній щабель професіоналізму в тіньовій економіці (на її початкових етапах), люди навчаються там ризику, наполегливості, активності, вмінню постояти за себе. На певній стадії життєвого досвіду вони вже знають, яким шляхом підуть далі. Якщо вони вибрали, як гарантію успіху, отримання вищої освіти, то їх переконання, що навчатися потрібно, це вже не переконання тільки їх батьків, як часто буває у студентів на стаціонарі. Крім того, старанному навчанню, так би мовити, сприяє і необхідність платити гроші. Студенти в більшості сімейні, ростять дітей. Тому це вже цілком дорослі люди, яким треба в лекціях надати основи матеріалу та методи праці з літературою і першоджерелами.

7. Студенти переважно проживають у м. Чернігові і, відповідно до соціологічного дослідження, проведеного укладачем, мають намір залишитися в обласному центрі для подальшого життя та праці. Міграція молоді, яка у свій час вступала у вищі учбові заклади величезного за територією Радянського Союзу, не звертаючи уваги на віддаленість від рідних місць, закінчилась. Причини цього явища – розпад СРСР, економічні негаразди в державі, низький рівень життя і кримінальна злочинність, які примушують жити ближче до домівок, батьків та родичів. Так легше прожити. Крім того,

будучи випускниками шкіл, молодь розпочала тут діяльність, набула деякий досвід, встановила контакти, від яких не думає відмовлятися і після закінчення інституту. Для Чернігівської області, що має недостатню щільність населення та його депопуляцію, низьку народжуваність і так далі, це досить позитивне явище. В подальшому необхідні цілеспрямовані кроки, щоб забезпечити ринок праці для фахівців економічного профілю в регіоні.

8. Зміни в соціально-економічному стані держави, які вимагають інших підходів в оцінці ситуації, нового рівня знань щодо розміщення продуктивних сил та регіональної економіки, щоб зайняти свою незадіяну нішу в механізмі ринкової економіки. У часи командно-адміністративної економіки студент, закінчуючи вищий учбовий заклад, міг бути відносно спокійний. Йому гарантувалась робота за спеціальністю, заробітна плата, достатня для пристойного на ті часи рівня життя, до того ж отримана своєчасно, позачергове житло через деякий час як молодому спеціалісту. Все це в минулому. На сьогодні держава, навчаючи студента, виплачуючи йому чи беручи з нього гроші, після закінчення інституту не гарантує йому нічого. Це змушує молодь, яка навчається, думати на перспективу, шукати своє незадіяне місце в інфраструктурі ринкових відносин. Рівень знань щодо розміщення продуктивних сил регіонів та держави, основ регіональної економіки, отриманих в процесі навчання, в значній мірі сприяє успіху в такому пошуці. Більшість студентів це розуміє і їх відношення до навчання серйозне та цілеспрямоване.

Такі основні особливості, що накладають свій відбиток на вивчення лекційного курсу *"Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка"*.

II. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО НАДАННЯ НЕОБХІДНИХ ЗНАНЬ З КУРСУ.

Виходячи із ситуації, вказаної в попередньому розділі методичних вказівок, пропонується наступний підхід до курсу лекцій з предмету:

1. Враховуючи спільний економічний напрямок спеціальностей *"облік і аудит"*, *"фінанси і кредит"*, *"банківська справа"*, *"менеджмент у виробничій сфері"*, *"менеджмент в агропромисловому комплексі,"* лекційний матеріал для них повинен носити в основному однаковий характер за винятком двох останніх спеціальностей, коли при характеристиці галузей чи місцевого регіону основна увага повинна приділятися промисловості і, відповідно, агропромисловому комплексу. Аналогічний підхід відносно спеціальності менеджменту повинен бути витриманий і при визначенні питань контрольних робіт.

2. Курс лекцій відповідно кількості годин доцільно розділити на наступні три розділи:

2.1. Теоретико-методологічні основи розміщення продуктивних сил і регіональної економіки.

2.2. Розміщення продуктивних сил України.

2.3. Продуктивні сили економічних районів України.

Крім того, для самостійного вивчення студентам пропонується матеріал

щодо соціально-економічного стану конкретної області.

3. В лекціях необхідно розкрити основні положення курсу, ключові питання розвитку продуктивних сил України та напрямки, які є новими в економічному житті держави і недостатньо охарактеризовані в доступній для студентів літературі. Повне висвітлення теми повинно нести в собі:

- 3.1. історичну довідку;
- 3.2. світовий досвід з даного питання;
- 3.3. сучасний стан;
- 3.4. пріоритети;
- 3.5. недоліки;
- 3.6. перспективи;
- 3.7. шляхи досягнення мети.

4. Інші питання необхідно надати в кінці кожної теми схематично, згрупувавши їх в сектори з аналогічними та схожими проблемами і шляхами їх вирішення. Такий варіант має поєднувати в собі:

- 4.1. План вивчення даної теми самостійно.
- 4.2. Тезисну характеристику основних питань.
- 4.3. Цифровий перелік статистичних даних.

5. Щодо питань, які за браком часу взагалі не будуть охоплені в лекційному курсі, потрібно надати достатній перелік доступної для студентів літератури та провести консультації, якщо, на думку студентів, вони необхідні.

6. Доцільно, щоб надана інформація щодо соціально-економічного стану та перспектив розвитку конкретного регіону мала комплексний характер і несла інформацію, яка з тих чи інших причин відсутня в обласних засобах масової інформації. Вона повинна бути направлена на розширення рівня знань і носити як теоретичний, так і прикладний характер для тих, хто в подальшому бажає працювати в регіоні.

7. Картограми, діаграми, таблиці і так далі (довідковий матеріал), які використовуються викладачем при читанні лекції, мають бути графічно оформлені. Інформація зображається так, щоб її було чітко видно з останніх рядів, де знаходяться студенти.

8. Література повинна охоплювати всі питання курсу та бути доступна для студентів.

9. На думку укладача, враховуючи специфіку вивчення предметів студентами заочної форми навчання, важливість курсу *"Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка"* для майбутніх спеціалістів економічного профілю, необхідність поглибленого опанування ними основних положень предмету, доцільно забезпечити їх даними *"Методичними вказівками щодо вивчення дисципліни "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" для студентів всіх спеціальностей заочної форми навчання"*.

10. Деталізація напрямків кожної з трьох тем та матеріалів по конкретній області країни для самостійного вивчення (розділ II, п. 2) вказана в переліку питань контрольних робіт (розділ V, п.5).

11. Інформаційний матеріал кожної з тем може багато в чому допомогти і при висвітленні іншого розділу. Так, наприклад, характеризуючи залежі

кам'яного вугілля в розділі *"Корисні копалини"*, надається інформація, яку можна використати при вивченні питань *"Вуглевидобувна промисловість"*, *"Донецький економічний район"* тощо. Тому укладач спеціально не дає в рекомендаціях повторів за подібними напрямками.

III. РОЗГОРНУТА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.

Розділ I Теоретико-методологічні основи розміщення продуктивних сил і регіональної економіки

Тема 1. Предмет, метод і завдання дисципліни.

1. Предмет і об'єкт курсу. Місце курсу в системі навчальних дисциплін, його зв'язок з економічною теорією, статистикою, галузевими економіками та іншими дисциплінами.

Структура курсу: теоретичні основи розміщення продуктивних сил і регіональної економіки; народногосподарський комплекс як форма організації продуктивних сил; економіка районів. Загальна характеристика кожного розділу програми та методичні підходи при їх вивченні.

Територіальний поділ праці і розміщення продуктивних сил. Методологічні проблеми вивчення розміщення продуктивних сил. Поняття "територіальна організація продуктивних сил". Територіальні форми розміщення продуктивних сил. Проблеми розміщення продуктивних сил України.

Тема 2. Закономірності, принципи і фактори розміщення продуктивних сил та формування економіки регіонів.

Економічні закони і закономірності розміщення виробництва, їх об'єктивний характер. Основні закономірності РПС: соціальна спрямованість, економічна раціональність та ефективність розвитку господарства економічних районів, комплексність.

Принципи і фактори розміщення продуктивних сил. Роль екологічних і соціальних критеріїв у розміщенні виробництва. Пріоритетність розвитку соціальної сфери. Вплив НТП на розміщення продуктивних сил.

Основні напрямки подальшого розвитку та вдосконалення розміщення продуктивних сил України. Особливості розміщення продуктивних сил в умовах ринкової економіки.

Тема 3. Наукові методи аналізу територіальної організації народного господарства.

Поняття "підхід" і "метод" у дослідженні різних процесів. Основні

підходи щодо дослідження розміщення продуктивних сил: галузевий, міжгалузевий, територіальний (регіональний), системно-структурний, історичний, комплексний, екологічний, проблемний, програмно-цільовий. Наукові методи аналізу розміщення виробництва і регіонального розвитку продуктивних сил: філософські, загальнонаукові, конкретні (специфічні).

Економічні методи обґрунтування розміщення продуктивних сил: балансовий, нормативний, картографічний, економіко-математичного моделювання. Оцінка ефективності розміщення підприємств і галузей народного господарства. Вибір оптимального варіанту розміщення. Діагностика регіонального розвитку. Критерії кількісної та якісної оцінки ефективності регіональної економіки. Методи визначення ефективності регіональної економіки.

Тема 4. Економічне районування та територіальна структура народного господарства.

Економічне районування як метод територіальної організації народного господарства. Територіальний поділ праці – основа формування економічного району, його головні ознаки. Районоутворюючі фактори. Об'єктивний характер формування району. Регіон як соціально-економічна система. Регіональна цілісність і економічне районування.

Закономірності і принципи економічного районування. Функціональна, галузева та територіальна структура регіону. Форми територіальної організації продуктивних сил економічних районів.

Типи економічних районів. Генеральне економічне районування. Практичне значення економічного районування. Мережа економічних районів. Поєднання національних, галузевих і територіальних інтересів. Поняття “економічної самостійності району”.

Удосконалення територіальної організації і структури народного господарства.

Тема 5. Наукові основи державної регіональної економічної політики.

Регіональна політика як складова національної стратегії соціально-економічного розвитку. Об'єкти та суб'єкти. Цілі та завдання регіональної економічної політики в Україні. Головні регіональні проблеми. Механізм реалізації та його складові елементи: законодавчо-нормативна база, бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку, планування і прогнозування, міжрегіональне і прикордонне співробітництво. Пріоритетні напрями розвитку економіки регіонів на сучасному етапі. Організаційно-економічні та правові засади здійснення регіональної економічної політики. Зарубіжні концепції економіки регіонів. Комплексний підхід до розвитку економіки регіонів. Визначення оптимальних пропорцій і структури регіональної економіки.

Тема 6. Природно-ресурсний потенціал України і його економічна оцінка.

Природні передумови розміщення продуктивних сил. Класифікація природних ресурсів. Місце України у світових сировинних і паливно-енергетичних ресурсах і ступінь забезпеченості власних потреб.

Кількісна та якісна оцінка природних ресурсів та природних умов. Природно-ресурсний потенціал України та його структура. Вплив природно-ресурсного потенціалу на господарську структуру регіонів.

Ресурсозбереження як головний напрям використання природно-ресурсного потенціалу. Основні напрями ресурсозбереження та їх практична реалізація. Екологічні проблеми України.

Тема 7. Населення та трудові ресурси України.

Демографічні передумови розміщення продуктивних сил. Чисельність населення. Регіональні особливості його відтворення. Демографічні проблеми. Чисельність, динаміка і щільність населення різних регіонів. Розміщення по території. Міграції населення та їх види. Національний склад населення і його територіальні особливості. Міжнаціональні відносини на сучасному етапі, проблеми і шляхи їх розв'язання.

Міське та сільське населення. Міські агломерації. Урбанізація та проблеми довкілля. Проблеми розвитку малих і середніх міст.

Трудові ресурси як фактор розвитку економіки регіону. Структура і розподіл за видами зайнятості, сферами виробництва, галузями народного господарства, економічними районами. Зайнятість та її регіональні особливості. Економічна оцінка трудових ресурсів. Аналіз балансу трудових ресурсів. Формування регіональних ринків праці. Проблема безробіття. Види безробіття.

Розділ II Розміщення продуктивних сил України

Тема 8. Народногосподарський комплекс України.

Економіка України як народногосподарський комплекс. Місце в світовому промисловому і сільськогосподарському виробництві. Особливості структури національної економіки та її трансформація в ринкових умовах.

Виробничий потенціал народного господарства (кількісний та якісний рівень основних виробничих фондів) і його розміщення. Виробничий комплекс, його склад та структура. Типи і форми організації виробничих комплексів. Особливості розвитку в умовах ринкових відносин. Економічні показники, що характеризують функціонування виробничого комплексу.

Основні галузі народного господарства. Промисловість як важливий фактор територіальної організації господарства. Міжгалузеві комплекси та їх

роль у розвитку економіки України. Об'єктивний характер формування міжгалузевих комплексів.

Науково-технічний потенціал України. Характеристика його складових частин. Національна академія наук України як центр фундаментальних досліджень. Кількість наукових установ, чисельність наукових кадрів. Матеріально-технічна база наукових установ. Зв'язки науки і виробництва. Державні витрати на науку і освіту.

Основні напрямки покращення розміщення продуктивних сил. Необхідність структурної передумови господарства.

Тема 9. Паливно-енергетичний комплекс України.

Роль паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) в національній економіці та його структура. Галузі ПЕК як районоутворюючий фактор. Їх вплив на комплексний розвиток та територіальну організацію народного господарства. Вплив науково-технічного прогресу на розміщення галузей паливно-енергетичного комплексу.

Розміщення галузей паливної промисловості. Паливний баланс та його структура. Оптимізація паливного балансу на сучасному етапі та на довгострокову перспективу. Джерела надходження в Україну енергоносіїв. Транзит енергоносіїв.

Вугільна промисловість. Розміщення запасів вугілля по території. Порівняльна забезпеченість вугіллям економічних районів. Економічна характеристика вугільних басейнів. Видобуток вугілля відкритим та підземним способом. Основні вантажопотоки вугілля. Соціально-економічні та екологічні проблеми Донбасу та Львівсько-Волинського вугільного басейну. Перспективи розвитку галузі.

Нафтова промисловість. Основні райони залягання та видобутку нафти. Забезпечення нафтою економічних районів. Розміщення нафтопереробної промисловості. Проблеми та перспективи розвитку нафтової та нафтопереробної промисловості. Розвиток нафтопереробного транспорту. Традиційні та нові напрями транспортування нафти. Завдання екологізації галузі.

Газова промисловість. Місце галузі в паливному балансі. Особливості розміщення газових ресурсів і забезпеченість ними економічних районів. Основні газовидобувні райони. Газотранспортна система України. Обладнання підземних газосховищ. Проблеми та перспективи розвитку газової промисловості. Екологізація галузі.

Електроенергетика. Роль електроенергетики в розвитку народного господарства. Умови та фактори розміщення об'єктів електроенергетики. Переваги єдиної енергетичної системи. Енергетичні потужності. Типи електростанцій: теплові, атомні і гідравлічні. Сучасний стан та особливості розміщення електроенергетики. Динаміка виробництва електроенергії. Структура виробництва та споживання електроенергії. Основні райони концентрації теплових, атомних і гідравлічних електростанцій. Найбільші

енергетичні бази. Екологічні проблеми електроенергетики. Проблеми енергопостачання та шляхи їх вирішення. Перспективи розвитку електроенергетики. Напрями формування власного ядерного циклу, переваги, які отримає Україна в цьому питанні.

Можливості використання нетрадиційних джерел енергії.

Тема 10. Металургійний комплекс України.

Місце металургійного комплексу в економіці та його структура.

Районоутворююча роль металургії.

Чорна металургія. Умови, чинники і технологічні особливості, що впливають на розвиток та розміщення чорної металургії. Металургійні бази України. Реконструкція металургійних заводів і комбінатів. Вплив НТП на розміщення об'єктів чорної металургії. Основні напрями, проблеми та перспективи розвитку.

Кольорова металургія. Основні галузі кольорової металургії (виробництво алюмінію, титану, ртуті, нікелю та ін.). Сировинна база кольорової металургії та завдання її комплексного використання. Сучасний стан кольорової металургії. Особливості розміщення підприємств кольорової металургії. Основні проблеми та перспективи розвитку.

Охорона навколишнього середовища і здоров'я людей в центрах розміщення підприємств чорної та кольорової металургії.

Тема 11. Машинобудівний комплекс України.

Роль машинобудівного комплексу в народному господарстві. Структура машинобудівного комплексу. Фактори, що впливають на розвиток та розміщення галузей машинобудування.

Сучасний стан та рівень розвитку машинобудівного комплексу України. Техніко-економічні показники машинобудівного виробництва (матеріалоємність, електроємність, трудоємність, водоємність та ін.). Найважливіші галузі: верстатно- і приладобудування, електронна промисловість, транспортне машинобудування, тракторне та сільськогосподарське машинобудування, інші галузі. Основні райони і центри машинобудування.

Проблеми і перспективи розвитку машинобудівного комплексу. Необхідність корінної реконструкції і випереджаючого розвитку машинобудівного комплексу. Вдосконалення спеціалізації і кооперування в галузях машинобудівного комплексу України.

Тема 12. Хімічний та лісопромисловий комплекси України.

Значення галузей хімічного та лісопромислового комплексів у народному господарстві. Структура комплексів. Вплив НТП на розвиток та розміщення галузей комплексів.

Хімічна промисловість. Аналіз факторів, що впливають на розміщення хімічної промисловості. Оцінка сировинної бази. Структура хімічної промисловості України.

Особливості розміщення галузей: гірничо-хімічної, основної хімії, хімії органічного синтезу. Ефективність комплексного використання сировини. Спеціалізація та концентрація виробництва. Охорона навколишнього середовища та здоров'я населення в районах розміщення хімічної промисловості. Застосування безвідходних та маловідходних технологій. Проблеми та перспективи розвитку галузі. Напрямки екологізації виробництва.

Лісопромисловий комплекс. Економічна оцінка лісосировинної бази України. Роль імпорту сировини. Лісова, деревообробна і целюльозно-паперова промисловість: основні чинники розвитку та розміщення. Проблеми і перспективи розвитку лісопромислового комплексу.

Тема 13. Будівельний комплекс України.

Значення будівельного комплексу в народному господарстві. Структура будівельного комплексу. Сучасний стан. Основні напрями НТП у комплексі.

Промисловість будівельних матеріалів. Значення і структура галузі. Особливості розміщення цементної промисловості, промисловості залізобетонних виробів і конструкцій, стінових, покрівельних та інших матеріалів. Використання у виробництві будівельних матеріалів сировини та відходів виробництва. Раціоналізація перевезень будівельних матеріалів. Проблеми та перспективи розвитку галузі.

Капітальне будівництво. Кількісна та якісна характеристика. Зміни у технологічній і галузевій структурі капітальних вкладень. Проектно-кошторисна справа. Проблеми та перспективи розвитку капітального будівництва в умовах ринкової економіки.

Тема 14. Агропромисловий комплекс України.

Агропромислова інтеграція. Роль агропромислового комплексу (АПК) в народному господарстві. Пріоритетність вирішення продовольчої проблеми. Структура і форми територіальної організації АПК.

Виробництво засобів виробництва для сільського господарства та переробної промисловості. Тракторне та сільськогосподарське машинобудування. Виробництво технологічного обладнання для харчової промисловості. Виробництво мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин. Сільськогосподарське та меліоративне будівництво.

Сільськогосподарське виробництво. Структура сільського господарства. Особливості розміщення. Суть та завдання інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Аграрна реформа в Україні. Проблеми землекористування. Сільськогосподарські угіддя, їх структура та особливості використання в різних районах. Сільськогосподарські зони України.

Концентрація та кооперування виробництва.

Землеробство. Структура посівних площ. Розміщення галузей рослинництва. Зернове господарство. Найважливіші зернові райони України. Виробництво основних технічних культур. Буряківництво. Виробництво картоплі, овочів, кормових культур. Садівництво та виноградарство.

Тваринництво. Основні галузі, їх розміщення. Кормова база тваринництва. Перспективи розвитку скотарства, свинарства, птахівництва, вівчарства.

Харчова промисловість. Галузева структура харчової промисловості. Основні галузі: борошномельно-круп'яна, молочна, м'ясна, олійно-жирова, цукрова, хлібопекарна, кондитерська, рибна, плодоовочево-консервна, лікеро-горілчана та інші. Фактори, що впливають на розміщення галузей харчової промисловості. Технічне переозброєння виробництва. Перехід до маловідходних та безвідходних технологій. Основні проблеми і перспективи розвитку та розміщення галузей агропромислового комплексу. Екологізація галузей АПК.

Тема 15. Комплекс виробництва товарів широкого вжитку та тривалого користування непродуктивного спрямування.

Значення галузей, що виробляють предмети споживання, в народному господарстві. Пріоритетність розвитку виробництва, підвищення якості товарів і насичення ними ринку. Структура комплексу. Основні галузі. Особливості розміщення. Вплив ринку на розвиток та розміщення галузей, що виробляють товари широкого вжитку та тривалого користування. Вплив НТП на розвиток галузей комплексу.

Легка промисловість. Умови та фактори, які впливають на розвиток та розміщення легкої промисловості. Основні галузі: текстильна, трикотажна, швейна, шкіряно-взуттєва промисловість. Райони та провідні центри розміщення. Міжгалузеві зв'язки легкої промисловості. Основні проблеми та перспективи розвитку галузей.

Машинобудування. Зростання ролі машинобудування та інших галузей промисловості у виробництві та радикальному покращенні якості складних товарів довгострокового користування (аудіо, відео та інша побутова техніка, комп'ютери). Особливості розміщення. Сучасний стан. Проблеми та перспективи розвитку.

Місцева промисловість. Умови та фактори, що впливають на розвиток та розміщення місцевої промисловості. Основні галузі. Сучасний стан. Найважливіші проблеми та перспективи розвитку.

Тема 16. Транспортний комплекс та зв'язок.

Значення транспорту в народному господарстві. Вплив транспорту на розміщення продуктивних сил та становлення раціональних господарських зв'язків. Обсяги та структура вантажообороту, пасажирообороту. Вплив

науково-технічного прогресу на розвиток та розміщення галузей комплексу.

Транспортна система України. Характеристика окремих видів транспорту (залізничного, автомобільного, морського, річкового, авіаційного, трубопровідного), їх взаємодія в транспортних вузлах. Техніко-економічні показники розвитку. Особливості функціонування різних видів транспорту. Порівняльна оцінка витрат на переміщення вантажів окремими видами транспорту. Аналіз транспортного балансу по вивозу продукції. Україна як транзитна держава. Проблеми та перспективи розвитку транспортної системи. Рационалізація транспортно-економічних зв'язків та вантажопотоків на найважливіших напрямках транспортної сітки. Екологізація галузей комплексу.

Зв'язок як галузь народного господарства. Структура зв'язку. Основні підгалузі. Особливості розміщення. Інформаційні системи. Сучасний стан. Проблеми та перспективи розвитку.

Взаємодія транспортного комплексу і зв'язку України з транспортними та інформаційними системами країн СНД та інших країн світу.

Тема 17. Зовнішньоекономічні зв'язки України.

Міжнародний поділ праці. Підвищення ролі України в світових господарських зв'язках. Об'єктивні передумови розширення зовнішньоекономічних зв'язків, що виходять із необхідності поглиблення міжнародного поділу праці, інтересів зміцнення незалежності України. Зовнішньоекономічні зв'язки як один з найважливіших засобів економії суспільної праці. Основні форми зовнішньоекономічних зв'язків. Зовнішня торгівля: тенденції розвитку, галузева структура і напрямки по окремих групах країн. Головні торгові партнери. Проблема покращення структури зовнішньої торгівлі. Встановлення прямих зв'язків підприємств України з промисловими і комерційними фірмами зарубіжних країн. Створення спільних підприємств, міжнародних об'єднань і організацій з участю українських та іноземних партнерів.

Спеціальні економічні зони (СЕЗ), території пріоритетного розвитку (ТПР), їх роль в економічних перетвореннях регіонів. Порядок та досвід створення СЕЗ і ТПР в Україні.

Інвестиційна привабливість регіонів України.

Розділ III Продуктивні сили економічних районів України.

Тема 18. Продуктивні сили Донецького, Придніпровського та Причорноморського економічних районів.

Місце районів у територіальному поділі праці. Провідні галузі господарського комплексу і особливості їх розміщення. Економічні зв'язки. Основні проблеми та перспективи розвитку районів.

Тема 19. Продуктивні сили Карпатського, Подільського та Поліського економічних районів.

Місце кожного району в територіальному поділі праці. Провідні галузі господарського комплексу і особливості їх розміщення. Економічні зв'язки. Основні проблеми та перспективи розвитку районів.

Тема 20. Продуктивні сили Кримського, Східного та Центрального економічних районів.

Місце кожного району в територіальному поділі праці. Провідні галузі господарського комплексу і особливості їх розміщення. Економічні зв'язки. Основні проблеми та перспективи розвитку районів.

IV. НАДАННЯ ОСНОВ МАТЕРІАЛУ ЗА ДЕЯКИМИ ТЕМАМИ РОЗДІЛІВ ДИСЦИПЛІНИ

4.1. Розділ “Теоретико-методологічні основи розміщення продуктивних сил і регіональної економіки”.

1. Мета та завдання вивчення курсу.

1.1. **Мета курсу** – оволодіння науковими основами розміщення та територіальної організації продуктивних сил і регіональної економіки, аналізу сучасного стану і визначення перспектив розвитку в умовах переходу до ринкових відносин.

2. Головні завдання курсу:

2.1. сформулювати уявлення про розвиток та розміщення продуктивних сил, основи регіональної економіки в Україні;

2.2. визначити найбільш важливі умови і фактори (екологічні, природні, кліматичні, економічні, соціальні, політичні, історичні, демографічні, територіальні, технологічні та інші), що впливають на розвиток та розміщення продуктивних сил в країні і регіонах;

2.3. розкрити зовнішньоекономічні зв'язки України з країнами СНД та дальнього зарубіжжя і їх вплив на розвиток продуктивних сил в державі і її складових;

2.4. показати демографічну та трудоворесурсну ситуацію в Україні і територіях та її вплив на розвиток і розміщення продуктивних сил;

2.5. виявити закономірності розвитку та територіальної організації соціальної сфери і її роль в розміщенні продуктивних сил;

2.6. виявити основні проблеми в розвитку і розміщенні продуктивних сил, регіональному розвитку та можливі шляхи їх вирішення.

Студенти повинні оволодіти знанням економічних законів, розуміти механізм їх впливу на розвиток продуктивних сил держави і регіонів, вивчити сучасний стан і територіальну організацію виробництва, його розміщення,

інфраструктуру та особливості в різних економічних районах, вміти аналізувати ситуацію і робити висновки та надавати пропозиції.

Деяка частина матеріалу буде надана в "*Методичних вказівках...*", решту необхідно освоїти шляхом самостійних занять, використовуючи ті методи та принципи вивчення, які тут надаються.

2. Природні ресурси.

Природні ресурси – одна з необхідних умов розвитку суспільства, географічна основа його існування. Терміну доцільно надати наступне визначення: природні ресурси – це компонент природи, який на даному рівні розвитку продуктивних сил використовується чи може бути використаний у матеріальному виробництві для задоволення потреб суспільства.

За своєю класифікацією ресурси розподіляються на наступні напрямки:

2.1. За економічними критеріями:

2.1.1. ресурси матеріального виробництва – паливо, метали, вода, лісові ресурси і так далі;

2.1.2. сільськогосподарські ресурси – ґрунт, вода для зрошення полів, кормові рослини, промислові тварини;

2.1.3. ресурси невиробничої сфери:

* прямого використання – чиста вода, дикорослі рослини та інше;

* побічного використання – зелені насадження, водойми тощо.

2.2. За походженням та природними якостями:

2.2.1. мінеральні ресурси (корисні копалини);

2.2.2. земельні ресурси;

2.2.3. водні ресурси;

2.2.4. біологічні ресурси;

2.2.5. кліматичні ресурси.

Існують інші класифікації та напрямки розподілу ресурсів.

Для подальшого вивчення курсу, аналізу тенденцій розміщення продуктивних сил в Україні виключно важливою є інформація щодо розміщення мінеральних ресурсів. Тому зупинимось на цьому питанні дещо детальніше.

2.3. Рудні корисні копалини. За їх різноманітністю, запасами та концентрацією Україна практично не має рівних собі у світі. Так, запаси марганцевої руди складають 20 % світових, а залізної руди – 10 %.

Основні запаси залізної руди знаходяться в Криворізькому залізорудному басейні. Добувається вона також в Кременчуцькому, Білозірському (Запорізька область) і Керченському родовищах.

Марганцева руда добувається в Нікопольському (Дніпропетровська область), Інгулецькому (Кіровоградська область) та Токмацькому (Запорізька область) родовищах. Україна до останнього часу видобувала 40 % світових обсягів марганцевої руди. Марганець має великі експортні перспективи.

У державі значні запаси кольорових металів, які необхідні для основних галузей промисловості. Особливо це стосується титанових руд (Дніпропетровська та Житомирська області), ртуті (Донецька область,

Автономна республіка Крим, Закарпаття), нікелю (Кіровоградська область) та інших.

Запаси уранових руд теж одні з найбільших у світі. Вони знаходяться в Дніпропетровській, Кіровоградській та Житомирській областях.

У стадії вивчення і розробки є запаси золота та алмазів.

2.4. Основні запаси для хімічної промисловості:

2.4.1. самородна сірка, калійні солі – Львівська та Івано-Франківська області;

2.4.2. поварена сіль – Артемівськ та Слав`янськ на Донбасі;

2.4.3. фосфорити – Харківська, Сумська і Вінницька області.

2.5. Будівельні матеріали. Вони є скрізь на території України. Особливо слід виділити світові запаси граніту, мармуру і лабрадориту. Найбільше граніту в Житомирській, Черкаській, Вінницькій та Київській областях.

2.6. Серед паливних ресурсів домінують запаси вугілля (понад 80 % всіх запасів палива України). Найбільше вугілля видобувається в Донбасі. Є воно у Львівсько-Волинському басейні.

Запаси вугілля дуже значні. Як недолік, необхідно назвати велику глибину його залягання, малу потужність та вертикальну спрямованість вугільних пластів.

Запаси нафти невеликі і знаходяться в Чернігівській, Сумській та Полтавській областях, а також у Прикарпатті і Причорномор'ї.

Природні багатства України в цілому досить великі. На закінчення теми доцільно зупинитись на водних, земельних, лісових та рекреаційних ресурсах.

2.7. Основу водних ресурсів складають прісні води річок. Вони оцінюються в 210 куб. км, з них Дніпро – 50 куб. км. У цілому в Україні нараховується 73 тис. рік. Найбільш густа мережа рік в Поліссі та Карпатах, найменша – в південних районах. Крім того, нараховується більш ніж 20 тисяч озер, основні з них – лимани із солоною водою. Є значні запаси прісних підземних вод, які оцінюються в 19 куб. км.

2.8. Земельні ресурси України складають 60 млн. га. З них 57 % території займає рілля. Крім того, держава володіє величезними запасами чорноземів високої якості. Тому у нас потужний сільськогосподарський потенціал, який на сьогодні реалізований в незначній мірі.

2.9. Лісові ресурси складають 8 млн. га. – 14 % території України. Найбільше лісів у Карпатах (40 %) та Поліссі (28 %). Структура лісів: хвойні – 54 %, твердолисті – 40 %, м'яколисті – 6 %.

2.10. Рекреаційні ресурси. Вони включають в себе:

2.10.1. мінеральні води – знаходяться в Прикарпатті, Закарпатті, Криму, Полтавській, Вінницькій, Одеській, Київській, Хмельницькій і Чернігівській областях;

2.10.2. лимани Чорного та Азовського морів, які багаті лікувальними грязями;

2.10.3. теплі води морів у сполученні з кліматичними умовами та екзотичною природою, особливо в Криму;

2.10.4. лісові масиви, ріки і гори України, що надають чудові можливості

для відпочинку та оздоровлення.

3. Проблеми економіко - організаційного регулювання природокористування в регіоні.

В Україні внаслідок деструктивного розвитку продуктивних сил створилась катастрофічна екологічна ситуація, що призвела до зниження відтворювальної здатності біосфери і агротехнічного потенціалу, зменшення видового складу флори та фауни, погіршення здоров'я населення і підвищення рівня його смертності. Деградація природного середовища пов'язана із значним перевищенням техногенного навантаження – в цілому по Україні воно в 3-4 рази більше, ніж у розвинених країнах.

У державі розміщено 12 діючих блоків АЕС, 44 великих енергооб'єкти, понад 1500 об'єктів із застосуванням сильнодіючих отруйних речовин, 308 шахт, 7 гірничих розрізів, 6 великих водоймищ, мережа магістральних трубопроводів, в тому числі аміакопроводів, 600 км нафтопроводів і 6700 км газопроводів.

11 млн. чол. мешкає в зонах підвищеної сейсмічної активності. Загальна площа з підвищеним рівнем радіоактивного забруднення становить 55000 кв.км (9,1 % площі України). На цій території проживає понад 2,0 млн.чол. Залишається незадовільним стан водних ресурсів. Фактично всі основні ріки забруднені. Спостерігається зниження якості та погіршення екологічного стану земельних ресурсів.

Найбільш забрудненим вважається Донецько - Придніпровський регіон. До числа напружених належать також Прикарпаття, Північний Крим, Черкаська область з її потужними хімічними та нафтохімічними виробництвами. Великий обсяг різнопланових екологічних заходів необхідно провести в Чорнобильській зоні.

Йде масове знищення лісів, особливо на Поліссі, в Карпатах та в Республіці Крим. Унаслідок зменшення лісистості екосистема окремих регіонів втрачає стабільність і стає вразливою навіть до незначного техногенного перевантаження.

Таким чином, екологічна ситуація в різних регіонах України складна і потребує невідкладних комплексних заходів, основні напрямки яких:

3.1. впровадження нових прогресивних екологічно чистих технологій у виробництво та сферу послуг;

3.2. переобладнання діючих підприємств з урахуванням вимог щодо екологічного захисту;

3.3. введення жорстких економічних санкцій до порушників екологічного законодавства та економічного заохочення щодо заходів, які сприяють відновленню природних багатств України;

3.4. науково-обґрунтоване розміщення продуктивних сил, недопущення переобтяження ними конкретних регіонів;

3.5. економний видобуток сировини;

3.6. перехід на випуск наукоємних, кінцевих виробів промислової та

сільськогосподарської продукції;

3.7. реструктуризація промисловості, її відхід від енерго- та матеріалозатратних технологій;

3.8. постійна пропаганда в засобах масової інформації щодо необхідності охорони навколишнього середовища.

4. Демографічна ситуація.

Населення, як об'єкт вивчення, займає особливе місце в дисципліні *"Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка"*. Воно впливає на розміщення господарських комплексів як виробник, а також як споживач створених матеріальних та духовних цінностей. У процесі особистого споживання створеного людина забезпечує продовження роду – народжує, виховує і підготовлює до самостійного життя нове покоління людей.

Тому питання демографії як науки, що вивчає особливості розташування народів у часі і території, причини того чи іншого явища в народонаселенні, дуже важливі.

4.1. Зміни, які відбуваються в народонаселенні України.

Надамо невелику історичну довідку. На території сучасної України за часів Київської Русі жило десь близько 2,5 млн.чол. В XVII ст. ця цифра піднялась до 5,3 млн. чол. Більш швидкому росту населення заважали довгі війни, посухи, голодомори, епідемії чуми, холери та інші хвороби. У подальшому динаміка народонаселення була наступна:

XVIII ст. – 9,0 млн.чол.;

початок XIX ст. – 30,0 млн. чол.;

1913 рік – 35,2 млн.чол;

1940 рік – 40,0 млн.чол.

Кількість населення поступово зростала. Навіть трагічні події першої половини двадцятого сторіччя (Перша світова та громадянська війни, розкуркулення, голодомор 1930-1931 рр., сталінські репресії) не змогли зупинити ріст населення. Цьому в значній мірі сприяв процес індустріалізації, особливо на сході та південному сході України, куди їхало немало представників інших національностей.

За роки Другої світової війни Україна втратила 8 - 10 млн. чол. Далі були визвольні змагання в Західній Україні і знову сталінські репресії. Відновити довоєнну чисельність республіка змогла тільки в 1959 році, коли перепис населення показав, що в ній проживає 42 млн. чол.

Показник постійно зростав, ніякі негаразди суспільства не змогли зупинити тенденції росту. На початок 1993 року населення становило 52,3 млн. чол. Різке погіршення рівня життя в наступні роки, нестабільність в суспільстві і сім'ях, як його невід'ємній складовій, призвели до значного зменшення кількості шлюбів та збільшення розлучень. Впав рівень народжуваності, піднявся рівень смертності. Останніми роками ми щорічно втрачаємо десь близько 400 тис. населення. Це тривожний фактор, показник того, що нація деградує і вироджується. Тому доцільні термінові заходи щодо покращення економічної ситуації, зайнятості і рівня життя, соціальної сфери в

державі. Необхідна цілеспрямована виховна робота зі створення своєрідного "культу" сім'ї та сімейних відносин, моральної і матеріальної престижності багатодітних сімей. Потрібні зміни в екологічній ситуації, боротьба з алкоголізмом та наркоманією, щоб батьки були впевнені, що їх діти з'являться на світ та виростуть фізично і розумово здоровими, повноцінними членами суспільства.

4.2. Національний склад.

На території України проживає більше 100 національностей.

4.2.1. Найчисельніша нація – українці (73 %). Найвища питома вага українців у західних та центральних областях. Найменше їх в Криму, де більшість складає російське населення.

Культура і побут українців у деяких частинах держави мають відмінності. У цілому в Україні можна виділити три етнографічні райони:

* північний, що в основному співпадає з територією географічного Полісся. Його мешканців називають поліщуками;

* південно-східний, який охоплює Середнє Придніпров'я, більшу частину Київщини, південь Чернігівщини, а також майже все лівобережжя України;

* південно-західний, до якого відносяться Поділля, Західна Волинь, Північна Галичина, Буковина, Карпати та Закарпаття.

Останній район найбільш різноманітний в етнографічному відношенні. Наприклад, значними етнічними особливостями виділяються гуцули, русини, лемки та інші.

4.2.2. Росіян в Україні 22 %, у тому числі в Криму 67 % та Луганській області – 40 %. Значна кількість росіян в Донецькій, Харківській і Запорізькій областях.

4.2.3. Серед інших національностей найбільше білорусів, молдаван, поляків, євреїв.

4.3. Міське населення переважає в промислово розвинених областях. Усього в Україні його 70 %, у тому числі в Донецькій області – 90 %, Луганській – 87 %, Дніпропетровській – 79 %. В той же час у таких областях як Закарпатська, Вінницька, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька в містах проживає менше людей, ніж у сільській місцевості.

4.4. Щільність населення найбільша в регіонах, де сконцентровані продуктивні сили держави. Так, у Донецькій області проживає 4,6 млн. чол., у Дніпропетровській – 3,4 млн. чол., а, наприклад, в однаковій з нею по території Чернігівській – всього 1,1 млн. чол.

Щільність сільського населення теж нерівномірна. Найбільша вона в правобережній та західній частинах України. Причому, сільські населені пункти також відрізняються між собою. На Поліссі вони невеликі, на території лісостепу значно більші, а найбільш чисельні в степу.

Унаслідок нерівнозначної політики щодо розвитку території село завжди фінансувалось по залишковому принципу. Це призвело до низького життєвого рівня селян, нерозвиненого соціального сектору в сільській місцевості. Тому молодь, особливо активна і енергійна, покидала село. На сьогодні депопуляція на селі досягла дуже високих темпів, 40 % його жителів – пенсіонери.

4.5. Міграція населення в інші країни. Вона була дуже активною в ХІХ та ХХ сторіччі. Причини – економічні, політичні, релігійні, стихійні лиха та катастрофи, військові конфлікти і війни. До них можна додати міграцію на території Радянського Союзу, що була обумовлена як причинами об'єктивного та добровільного характеру (індустріалізація, підкорення цілини, тісні економічні зв'язки республік, престижність навчання в московських і ленінградських ВУЗах з наступним розподілом в усі кінці держави, військова служба та інше), так і особливостями тоталітарного режиму (розкуркулення, переселення жителів Західної України, сталінські репресії тощо).

У даний час поза межами держави в країнах колишнього Радянського Союзу проживає близько 7 млн. українців. Діаспора України в країнах дальнього зарубіжжя складає близько 10 млн. чол. Особливо багато українців у США та Канаді, а також в Аргентині і Бразилії.

Тривожить сучасна міграція громадян України в розвинені країни ринкової економіки. Особливо це стосується висококваліфікованих фахівців науки та культури.

4.6. Для покращення демографічної ситуації необхідні:

4.6.1. розробка концепції подальшого розвитку держави та її безумовне виконання;

4.6.2. продумані і передбачені дії владних структур у центрі та регіонах;

4.6.3. покращення життя населення;

4.6.4. приведення до рівня нормативних вимог соціальної сфери, особливо на селі;

4.6.5. державна політика, націлена на збереження сім'ї;

4.6.6. спеціально розроблені заходи, направлені на заохочення батьків мати значну кількість дітей, які включили б у себе питання дотацій та забезпечення всім необхідним, розвиток медицини, покращення екології;

4.6.7. ефективна зайнятість населення в умовах перехідного етапу до ринкової економіки.

4.2. Розділ “Характеристика територіальних одиниць.”

1. Державна регіональна політика України.

Державна регіональна економічна політика – це сукупність організаційно-правових та економічних заходів, направлених на вирішення наступних завдань:

1.1. стимулювання ефективного розвитку продуктивних сил регіонів;

1.2. раціональне використання ресурсного потенціалу з метою підвищення життєвого рівня населення та охорони навколишнього природного середовища;

1.3. вдосконалення територіальної організації суспільства.

В минулому Україна не проводила самостійної регіональної політики. Вона спиралась на концепцію союзного поділу праці, а кордони загально-союзних районів на її території були зміщені щодо справжнього розмежування економічних, соціальних і природних умов республіки.

Сучасна регіональна політика повинна передбачати зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів. Поки що області за узагальненим показником рівня економічного розвитку – виробництвом національного доходу на душу населення – значно різняться між собою. Показник менше 2 % мають Волинська, Закарпатська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області. Від 2% до 2,5% виробляють Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська, Хмельницька та Чернігівська. В межах 2,6 – 2,9% – Івано-Франківська, Сумська, Черкаська і Запорізька. Більше 3 % – Дніпропетровська, Донецька, Київська, Луганська та Харківська. Саме на останні 5 областей припадає 40% виробленого в цілому по державі національного доходу і близько половини основних виробничих фондів.

Внутріобласний розвиток теж проходив вкрай нерівномірно. Це видно з наведеної нижче таблиці 1 щодо основних показників розвитку деяких областей України. Всі області не показані, щоб не переобтяжувати дані методичні вказівки фактичним матеріалом.

Таблиця 1

Основні показники розвитку деяких областей України

№ п/п	Область	Місця областей					
		XI	X2	X3	X4	X5	X6
1.	Дніпропетровська	1	1	2	9-10	18	24
2.	Донецька	4	2	1	4	21	25
3.	Житомирська	13-14	16	21	14	6	3
4.	Закарпатська	25	23	12	22	7	4-5
5.	Запорізька	2	4	7	2	24	21
6.	Івано-Франківська	20	11	6	8	3	9-10
7.	Київська	17	7	5	5	25	15
8.	Республіка Крим	22	20	10	2	22	11
9.	Луганська	3	3	3	17	20	22
10.	Тернопільська	18-19	22	16	13	2	11
11.	Харківська	7	5	4	4	1	23
12.	Чернігівська	11	18	25	1	15-16	6

де:

- XI – рівень економічного розвитку;
- X2 – рівень промислового розвитку;
- X3 – територіальна концентрація промисловості;
- X4 – рівень сільськогосподарського розвитку;
- X5 – забезпечення дорогами;
- X6 – ефективність господарювання.

Наведена інформація свідчить, що високий рівень економічного, особливо промислового розвитку і концентрації виробництва далеко не забезпечує

ефективності господарювання та вирішення деяких соціальних питань, і навпаки.

Першочерговим завданням регіональної політики є поступове нівелювання відмінностей економічного розвитку шляхом структурної перебудови народного господарства областей України.

Високі темпи розвитку територій значною мірою будуть залежати від ефективності діючої системи районування. Її удосконалення має здійснюватись у напрямку посилення ролі природного фактору, соціальної орієнтованості та додержання відповідних економічних і виробничих принципів.

1.4. З урахуванням природно-ресурсного та виробничого потенціалу і необхідності структурної перебудови визначені наступні господарські комплекси районів:

1.4.1. Донецький – Донецька та Луганська області;

1.4.2. Карпатський – Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська та Чернівецька області;

1.4.3. Кримський – Автономна Республіка Крим, м. Севастополь;

1.4.4. Подільський – Вінницька, Тернопільська і Хмельницька області;

1.4.5. Поліський – Волинська, Житомирська, Рівненська та Чернігівська області;

1.4.6. Придніпровський – Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області;

1.4.7. Причорноморський – Миколаївська, Одеська та Херсонська області;

1.4.8. Східний – Полтавська, Сумська і Харківська області;

1.4.9. Центральний – м. Київ, Київська та Черкаська області.

В межах кожного району потрібно вести мову про розвиток конкретних регіонів: області; її частини, що має свої особливості; району – адміністративної частини області; міста; села і так далі.

1.5. Відповідно до цілей регіонального розвитку, визначаються загальнодержавні першочергові та стратегічні завдання:

1.5.1. структурна перебудова економіки промислових регіонів, для яких характерна концентрація підприємств важкої індустрії;

1.5.2. розвиток агропромислового комплексу шляхом реформування виробничих та соціальних відносин на селі, подальшої спеціалізації, структурної перебудови, інтеграції переробних галузей з виробництвом сільськогосподарської сировини;

1.5.3. формування регіональної системи розселення шляхом збереження існуючих та створення нових населених пунктів відповідно концепції розвитку продуктивних сил, регулювання розвитку великих міст, активізації життя в малих містах та селах ;

1.5.4. забезпечення демографічного розвитку регіонів з метою усунення негативних наслідків, пов'язаних з високою смертністю і низькою народжуваністю населення;

1.5.5. розвиток інфраструктури (транспорту, зв'язку, інформаційного забезпечення тощо), спрямований на стимулювання і підвищення ефективності територіального поділу праці;

1.5.6. збереження та відтворення культурної самобутності населення регіонів, охорона пам'яток історії і культури, створення нових природних заповідників.

1.6. Основні проблеми, які необхідно при цьому вирішити:

1.6.1. створення нормативно-правової та методологічної бази управління регіонами;

1.6.2. розробка та реалізація державних програм соціально-економічного розвитку окремих територій;

1.6.3. створення умов для облаштування мігрантів з країн колишнього СРСР;

1.6.4. удосконалення мережі навчальних центрів, приведення їх профілю і структури до потреб ринкової економіки регіонів та держави в цілому;

1.6.5. забезпечення раціональної системи природокористування;

1.6.6. розвиток прикордонної торгівлі та міжнародного співробітництва територій;

1.6.7. створення і функціонування вільних економічних зон у різних регіонах.

2. Характеристика окремих господарських комплексів районів.

2.1. Донецький район.

Необхідна структурна перебудова його господарського комплексу шляхом збалансування обсягів виробництва основних галузей з потребами держави. Під основними галузями маються на увазі металургійна, вугільна та хімічна промисловість.

Структурна перебудова металургійного комплексу включає в себе скорочення випуску чавуну та нерафінованої сталі з одночасним збільшенням питомої ваги електросталі та тонколистової продукції, випуск нових видів сплавів.

Необхідно також першочергово вирішити завдання:

- * створення єдиної комплексної програми, що забезпечила б розвиток вугільної промисловості, включаючи збалансований перехід до видобутку вугілля тільки в рентабельних шахтах;

- * удосконалення структури машинобудівного комплексу, в тому числі через перепрофілювання частини підприємств на випуск товарів широкого вжитку та тривалого користування;

- * забезпечення на перехідному етапі в Україні ринку вугілля, сприятливого для вітчизняного виробника;

- * поліпшення важкої екологічної ситуації;

- * інтенсивного розвитку сільськогосподарського виробництва на землях, що придатні для цього;

- * розвитку наукоємних виробництв;

- * відпрацювання питань зон прикордонної торгівлі і спільних підприємств з Російською Федерацією;

- * створення вільних економічних зон (ВЕЗ) торговельно - складського,

виробничо-торгового типу, технополісів і, після детального опрацювання, офшорних зон;

- * виділення населенню міст ділянок землі для ведення особистого господарства;

- * забезпечення ефективної зайнятості населення, зокрема через диверсифікацію виробництва та створення робочих місць в ринкових структурах виробничого і торговельного профілю.

2.2. Карпатський район.

Відповідно до географічного та геополітичного пріоритетів доцільне формування в ньому рекреаційно - туристського та оздоровчо - лікувального комплексу державного і міжнародного значення. Крім того, на території Закарпатської області необхідно створити ефективно діючу ВЕЗ з торговельно - складською і туристичною функціями з можливим підключенням до останньої інших областей району.

Додатково планується вирішення наступних питань:

- * розвиток прикордонної торгівлі і співробітництва;

- * реструктуризація промисловості через збільшення обсягів сільськогосподарського машинобудування, автомобільного, електронного та електротехнічного виробництв і використання сучасних технологій;

- * переорієнтування виробництв хімічної промисловості на випуск кінцевої продукції, зниження рівня техногенної небезпеки;

- * розширення пошукових і розвідувальних робіт, особливо щодо видобутку нафти, впровадження нових технологій глибокого буріння;

- * розвиток лісового господарства і лісопромислового комплексу;

- * орієнтація районних центрів областей на підприємства легкої і харчової промисловості;

- * розвиток садівництва і виноградарства, а також м'ясо - молочного скотарства;

- * відновлення народних художніх промислів і ремесел. Останні чотири напрямки, а також туристичний комплекс повинні вирішити таку проблему, як задіяння в праці населення сільських місцевостей району.

2.3. Кримський район.

У першу чергу необхідне комплексне використання його рекреаційних ресурсів, розвиток індустрії туризму, відпочинку та лікування. Доцільна також діяльність в наступних напрямках:

- * удосконалення галузевої структури промисловості за рахунок розвитку наукоємних, а також екологічно чистих виробництв у машинобудуванні;

- * орієнтування харчової та легкої промисловості на задоволення потреб відпочиваючих, розвиток індустрії туризму, в тому числі сувенірних виробів;

- * забезпечення енергоресурсами, в основному за рахунок нетрадиційних екологічно чистих джерел енергії;

- * вирішення проблем водопостачання та охорони місцевих водних джерел від виснаження і забруднення;

- * розвиток району як найкращої виноробної зони країн СНД;
- * інтенсифікація сільськогосподарського виробництва на базі зрошуваних земель, а також створення сучасної бази зберігання і переробки сільськогосподарської продукції;
- * посилення ефективності використання біоресурсів Азово - Чорноморського басейну;
- * технічне переоснащення і модернізація портового господарства та риболовецького флоту.

2.4. Подільський район.

У ньому передбачається пріоритетний розвиток агропромислового комплексу та підприємств з випуску засобів виробництва для нього. Особлива увага звертається на вирощування буряків і зерна, а також м'ясо - молочний напрямок спеціалізації, нарощування потужностей цукрової, плодово-овочеконсервної та м'ясної промисловості.

У промисловості планується:

- * збереження в машинобудуванні пріоритетного розвитку екологічно чистих наукоємних виробництв з низькою металоємністю;
- * розвиток легкої промисловості, виробництва будівельних матеріалів, скляних, фаянсових виробів на базі власної сировини з впровадженням маловідходних технологій;
- * вирішення питань екологічної безпеки в зонах, прилеглих до Хмельницької АЕС, а також цементних та хімічних підприємств.

2.5. Поліський район.

У ньому першочергово необхідна ліквідація наслідків радіаційного забруднення та поліпшення екологічної ситуації. Це в значній мірі стосується поступового пом'якшення результатів надмірного осушення боліт.

Серед питань, що підлягають вирішенню:

- * забезпечення ефективного розвитку галузей спеціалізації району – сільського та лісового господарства, харчової і легкої промисловості, сільськогосподарського машинобудування, приладобудування, видобутку і переробки мінералів;
- * розміщення наукоємних виробництв з випуску електронної техніки, електропобутових та інших товарів народного споживання;
- * створення точкових ВЕЗ з торгово - складською та виробничою функціями, в перспективі, як варіант, і офшорних зон;
- * створення зон прикордонної торгівлі з Російською Федерацією та Білоруссю;
- * відродження потенціалу земель Полісся згідно з науково обгрунтованими технологіями;
- * виробництво на підприємствах кінцевої продукції, поступовий відхід від випуску сировини і напівфабрикатів;
- * визначення пріоритетними у виробництві сільськогосподарської продукції картоплі, льону - довгунця та м'ясного скотарства і забезпечення їх

комплексного розвитку;

- * створення індустрії туризму, в тому числі міжнародного (на першому етапі спільні маршрути з Росією і Білоруссю), на базі архітектурно - історичних пам'яток епох Київської Русі та Гетьманщини.

- * прискорений розвиток соціальної і виробничої інфраструктури.

2.6. Придніпровський район.

Район знаходиться в дещо кращому стані, ніж Донецький. Для подальшого нарощування потенціалу йому першочергово необхідні посилення соціальної орієнтованості народногосподарського комплексу, поліпшення екологічного стану територій, в першу чергу постраждалих від металургійної, залізорудної та хімічної промисловості.

Перспективи подальшого розвитку наступні:

- * зменшення виробництва залізної та марганцевої руди, коксу, чавуну, сталі, розширення випуску прогресивних видів прокату, продукції кольорової металургії;

- * реконструкція і технічне переозброєння промисловості, комплексне використання корисних копалин, переробка відходів виробництва;

- * використання науково - виробничого потенціалу, в першу чергу міста Дніпропетровська, для створення технопарків;

- * забезпечення розвитку агропромислового комплексу, зміцнення матеріально - технічної бази переробних галузей;

- * раціональне використання біоресурсів Азовського моря.

2.7. Причорноморський район.

По ньому передбачається:

- * удосконалення галузевої структури промисловості, прискорення розвитку нових наукоємних, екологічно безпечних виробництв;

- * розвиток суднобудування;

- * впровадження в промисловості ресурсо- та водозберігаючих технологій;

- * пошукові роботи по нафті в шельфі Чорного моря;

- * спеціалізація сільського господарства з виробництва зерна, соняшника, овочів, фруктів, винограду, м'яса і молока;

- * забезпечення ефективної роботи морських портів;

- * розвиток інфраструктури курортного господарства.

2.8. Східний район.

Враховуючи його потенціал, першочергово плануються:

- * структурна перебудова промисловості, особливо машинобудування, в напрямку збільшення виробництва товарів народного споживання;

- * технічне переоснащення і підвищення ефективності підприємств тракторного і сільськогосподарського машинобудування, електронної та електротехнічної промисловості;

- * створення технополісу у районі м. Харкова з використанням його науково - технічного потенціалу та переваг прикордонного розташування;

- * удосконалення спеціалізації сільськогосподарського виробництва, розвиток харчової промисловості в Полтавській та Сумській областях;
- * подальший розвиток будівельної індустрії;
- * забезпечення максимально можливих обсягів видобутку газу та нафти;
- * стабільне водопостачання і раціональне водокористування, особливо у районі міста Харкова.

2.9. Центральний район.

На цій території доцільні:

- * посилення соціальної орієнтації економіки;
- * прискорений розвиток легкої і харчової промисловості;
- * технічне переозброєння і створення нових потужностей для переробки сільськогосподарської сировини;
- * випереджаючий розвиток авіабудування, сільськогосподарського машинобудування, електроніки, оптики;
- пріоритетний розвиток у м. Києві наукоємних виробництв, створення в районі міста на базі його науково - технічного потенціалу технополісу;
- * створення і розвиток у м. Києві міжнародного інфраструктурного центру для обслуговування потреб міжнародного співробітництва України;
- * реконструкція та технічне переозброєння підприємств хімічної промисловості;
- * створення вантажного інтерпорту як точкової ВЕЗ у районі м. Києва;
- * вдосконалення індустрії туризму на базі історичного та сучасного центру нашої держави;
- * вирішення екологічних і соціальних проблем, пов'язаних з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
- * створення центру економічних реформ для відпрацювання їх як в умовах міста, так і для інфраструктури сільської місцевості.

3. Спеціальні (вільні) економічні зони і території пріоритетного розвитку.

3.1. Загальні положення. Вільні економічні зони (ВЕЗ) – один з помітних елементів структурних перетворень світової економічної системи. Вони розміщені на всіх континентах як у промислово розвинених країнах, так і у тих, що тільки розвиваються. Розміри впливу зон на економічні процеси в державах, чисельність працюючих в них та обсяги операцій досить значні. ВЕЗ можуть мати різноманітні форми, механізми дії, стратегію розвитку і так далі. Проте, у відповідності з основними показниками, їх доцільно звести до кількох груп, що і буде показано та охарактеризовано в подальшому матеріалі.

Зона являє собою не політичне, соціальне чи якесь інше утворення, а суто економічне поняття, що придатне для використання в різних суспільних формаціях. Наприклад, зони успішно функціонують як у комуністичному Китаї, так і в його суспільному антиподі – Сполучених Штатах Америки.

3.2. Найбільш узагальнене визначення зони наступне: це обмежена частина території держави, на якій встановлюється особливий митний, податковий,

фінансовий та організаційно-правовий режим діяльності суб'єктів підприємництва з метою активізації економічних процесів.

3.3. Завдання, що ставить держава, створюючи зони:

3.3.1. стимулювання притоку іноземних інвестицій;

3.3.2. створення структур, які є початком та прикладом для проведення ринкових перетворень;

3.3.3. активізація процесів інновації;

3.3.4. активізація зовнішньої торгівлі;

3.3.5. розвиток імпортозаміщення;

3.3.6. створення нових робочих місць;

3.3.7. ефективне використання місцевих ресурсів.

3.4. Загальноприйнята класифікація зон у "чистому" вигляді :

3.4.1. Зовнішньоторговельні – ВЕЗ, де обслуговуються товари іноземного походження за наступними напрямками: транспортне обслуговування, складування, збереження та обробка товарів, спрямована на забезпечення доброякісного зберігання, покращення зовнішнього оформлення та інше.

3.4.2. Торгово-виробничі – ВЕЗ, які виконують всі функції попередніх зон, а також комплектування, складання вузлів і готових виробів. У деяких випадках в зонах сконцентровані імпорتنі чи експортні виробництва. Характерна риса зон цього типу (не в стадії розвитку, а на етапі повної діяльності) – розміщення багатосерійного та трудоємного виробництв, першочергово орієнтованих на експорт. У процесі покращення економічної ситуації в країні, зміни структури господарства, купівельної спроможності населення експортоорієнтовані зони перетворюються в імпортоорієнтовані (випускаючи імпортозамінюючу продукцію). До речі, це можливо вже на першому етапі. За рахунок менших податків та мита продукція буде значно дешевша і конкурентоспроможніша. Важливо тільки, щоб її якість збереглася на відповідному рівні.

Названі два типи зон особливо цікаві для України на ближню перспективу. Крім того, необхідно мати на увазі, що зовнішньоторговельні зони у своєму класичному вигляді, як правило, поступово перетворюються у торгово-виробничі, що дозволяє державі отримати більший соціально-економічний ефект.

3.4.3. Туристсько - рекреаційні – ВЕЗ, які створюються на основі значного природно-рекреаційного та історико-культурного потенціалу з метою його ефективного фінансового (для країни) використання і збереження. Їх характерна риса – створення сприятливих умов для інвестування у сферу послуг, спрощення режиму в'їзду для туристів та інше.

3.4.4. Науково-технічні зони – особливий тип вільних економічних зон, орієнтований на розвиток науково-технічного потенціалу, формування механізму стимулювання фундаментальних та прикладних досліджень і впровадження їх результатів у виробництво. Їх поява є наслідком того, що найбільш відомі іноземні компанії неохоче передають у ВЕЗ інших держав новітні технології та "ноу-хау". Ці зони орієнтуються на наукоємне виробництво, високі технології, комерціалізацію наукової діяльності, яка здійснюється шляхом організації відповідних виробництв та міжнародної

торгівлі ліцензіями, патентами і "ноу-хау". Зони такого типу формуються на базі комфортної науково - виробничої та соціально - побутової інфраструктури і потребують широкого кола фірм, що контактують з ними. Це повинні бути дійсно новинки вище світового рівня. Для України вони досить далека перспектива.

3.4.5. Банківсько-страхові – ВЕЗ, в яких запроваджується сприятливий режим здійснення банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування фірм, що зареєстровані не в даній державі. Це досить цікава форма залучення капіталу в регіон, поживлення економічної ситуації в ньому. Адже капітал працює, як правило, у вільній економічній зоні.

3.4.6. Офшорні – ВЕЗ, де створені спрощені умови для реєстрації компаній та банків. В них держава не добивається підвищення інвестиційної діяльності, а створює умови для фінансових компаній, які не просто менш вигідні у себе на батьківщині, а у більшості випадків оголошені поза законом. Мова не йде про кримінальне законодавство, а стосується різних фінансових питань, не врегульованих міжнародними угодами. За рахунок реєстрації і діяльності на території таких компаній можна досягти значних результатів. Офшорні компанії розташовані на всіх континентах, але переважна їх більшість – в Європі, країнах Карибського басейну та Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

3.5. Здебільшого зони, крім яскраво вираженого одного із шести названих видів, в тій чи іншій мірі мають деякі ознаки інших зон, тобто в результаті поєднання місцевої специфіки та спрямованості на досягнення максимального економічного ефекту формуються комплексні утворення – нові модифікації вільних економічних зон.

3.6. Положення про ВЕЗ є Законом держави і затверджується відповідним чином.

Розглянемо ситуацію в Україні, успіхи і проблеми спеціальних економічних зон та територій пріоритетного розвитку на її території.

Значною мірою можливість заснування СЕЗ зумовлена тим, що, починаючи з 1992 р., в Україні послідовно створювалась нормативно-правова база їх діяльності. Станом на кінець 2000 р. її складала Закон України "Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон", прийнятий у 1992 році, ще 15 законів відносно окремих зон та майже 30 інших нормативних актів. Водночас спеціального узагальненого законодавства, яке визначало б коло питань створення і функціонування територій пріоритетного розвитку (ТПР) із спеціальним режимом інвестиційної діяльності, поки що не існує.

Державну стратегію і тактику в розбудові спеціальних зон і територій пріоритетного розвитку визначають, крім вищезазначеного закону, ще два основоположних документи – Постанови Кабінету Міністрів України "Про заходи щодо створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності" від 24 вересня 1999 р. та "Про деякі питання інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку та спеціальних економічних зон" від 26 липня 2000 р.

На території України відповідно до закону можуть створюватись ВЕЗ

різних типів: вільні митні зони та порти, експортні, транзитні зони, комплексні виробничі зони, туристично-рекреаційні, страхові, банківські та інші.

Поряд з виникненням вільних економічних зон паралельно розвивається такий напрямок реалізації спеціального правового режиму, як території пріоритетного розвитку.

Створення діючих у даний час ВЕЗ і ТПР відноситься до періоду 1998-2000 років. Основні показники їх діяльності надані в таблицях 2,3.

Таблиця 2

Загальні відомості про СЕЗ в Україні

Показники СЕЗ	Початок	Кінець	Строк (роки)	Місцезнаходження
СЕЗ "Закарпаття"	09.01.1999	09.01.2029	30	Ужгородський, Мукачівський р-ни, Закарпатська обл.
СЕЗ "Яворів"	17.02.1999	01.01.2020	21	Яворівський р-н, Львівська обл.
СЕЗ "Курортополіс Трускавець"	01.01.2000	01.01.2020	20	м. Трускавець, Львівська обл.
СЕЗ "Інтерпорт Ковель"	01.01.2000	01.01.2020	20	м. Ковель, Волинська обл.
СЕЗ "Славутич"	30.06.1998	01.01.2020	22	м. Славутич, Київська обл.
СЕЗ "Донецьк"	21.07.1998	21.07.2058	60	м. Донецьк
СЕЗ "Азов"	21.07.1998	21.07.2058	60	м. Маріуполь, Донецька обл.
СЕЗ "Миколаїв"	01.01.2000	01.01.2030	30	м. Миколаїв (територія суднобудівних підприємств)
ВЕЗ "Порто-франко"	01.01.2000	01.01.2025	25	м. Одеса (територія Одеського морського торговельного порту)
СЕЗ "Рені"	17.05.2000	17.05.2030	30	м. Рені, Одеська обл.
СЕЗ "Порт Крим"	01.01.2000	01.01.2030	30	м. Керч, Крим

Сфера дії спеціальних режимів поширюється на 12 областей, 41 район і 58 міст. Незважаючи на вже досить тривалий термін їхньої діяльності та порівняно великі масштаби поширення дії законів про ВЕЗ і ТПР (охоплено 10,5% території України), оцінки результатів їхнього функціонування не завжди однозначні.

До недоліків функціонування СЕЗ і ТПР слід віднести:

1. Спотворення конкуренції на внутрішньому ринку України внаслідок нерівних умов для суб'єктів СЕЗ і ТПР у порівнянні з іншими суб'єктами господарювання.

Таблиця 3

Загальні відомості про ТЕЗ в Україні

Показники ТПР	Початок	Кінець	Строк (роки)	Кількість територій	Включає
ТПР в Донецькій обл.	21.07.1997	21.07.2027	30	27	22 міста і 5 районів

ТПР в Луганській обл.	04.02.1999	04.02.2029	30	9	6 міст і 3 райони
ТПР в Харкові	01.01.2000	01.01.2030	30	1	м. Харків
ТПР в Сумській обл.	01.01.2000	01.01.2030	30	1	м. Шостка
ТПР в Чернігівській обл.	01.01.2000	01.01.2030	30	7	7 районів
ТПР в Житомирській обл.	01.01.2000	01.01.2030	30	12	3 міста і 9 районів
ТПР у Волинській обл.	01.01.2000	01.01.2030	30	1	м. Нововолинськ, м. Жовтневе
ТПР в Закарпатській обл.	01.01.2000	01.01.2015	15	1	весь регіон
ТПР в АРК	01.01.2000	01.01.2030	30	7	6 міст і 2 райони

2. Порівняно незначну частку іноземного капіталу в сукупних обсягах інвестицій.

3. Недостатній рівень результативності застосування спеціального режиму як інструменту соціально-економічного розвитку депресивних регіонів.

4. Незабезпечення експортної спрямованості інвестиційних проектів, які реалізуються у СЕЗ і ТПР.

Для покращення ситуації щодо СЕЗ і ТПР:

1. Необхідне чітке законодавче забезпечення їх роботи, щоб у суб`єктів підприємницької діяльності та влади не виникало корупційних вчинків і дій щодо їх впровадження.

2. Потрібна стабільність і предбачуваність законодавства.

3. При відновленні пільг необхідно визначитись, навіщо вони потрібні. Причому, повинні бути конкретні локальні завдання і під них надані обмежені пільги.

4. Зона – це все-таки повинна бути митна територія з контролем на в`їзді та виїзді. Тому її потрібно використовувати і розглядати тільки як додатковий інструмент покращення інвестиційного клімату в дуже обмежених масштабах.

5. Доцільно впроваджувати спеціальні продовольчі зони з обов`язковим випуском органічної продукції.

6. Території пріоритетного розвитку з особливим режимом інвестиційної діяльності необхідно розміщувати тільки на депресивних територіях.

7. Від СЕЗ і ТПР, які так і не запрацювали протягом кількох років, потрібно відмовитися.

8. Доцільно зобов`язати суб`єкти господарювання виконувати договірні умови інвестування, передбачивши у законодавчому порядку відповідальність за їх невиконання.

9. Необхідно ще раз на науковому та практичному рівні вивчити досвід 103 країн світу (серед них є розвинені країни ринкової економіки на чолі із США, країни з перехідною економікою, а також ті, що розвиваються) щодо ефективної роботи в спеціальних (вільних) економічних зонах з метою внесення відповідних корекцій у вітчизняну практику.

4.3. Розділ “Проблеми і перспективи розвитку галузей”.

Україна має в своєму народногосподарському комплексі практично всі галузі промисловості та сільського господарства, які існують у світовому

розподілі праці і виробництва.

Відповідним чином організовані та розташовані і продуктивні сили держави. У даному матеріалі є можливість зупинитись тільки на кількох галузях. Розглянемо ті з них, які навіть побічно не включені в інші розділи “Методичних вказівок...”, разом з тим будучи достатньо важливими для існування і розвитку держави.

1. Машинобудування.

Комплекс включає в себе ряд окремих напрямків. Назвемо деякі з них: виробництво станків, транспорту, робототехніки, приладів для механізації і автоматизації праці, енергетичного та електротехнічного обладнання, тепловозів та грузових вагонів, літаків, сільськогосподарське і важке машинобудування, військово-промисловий комплекс, суднобудування та деякі інші.

1.1. В цілому машинобудування розміщується досить рівномірно на території України, але все ж особливо виділяються 8 великих машинобудівних центрів – Харків, Дніпропетровськ, Київ, Донецьк, Луганськ, Одеса, Запоріжжя та Львів. Відповідно до аналізу ситуації і основних положень щодо розміщення продуктивних сил, доцільно виділити в Україні 7 машинобудівних комплексів:

1.1.1. Харківський (найбільш розвинений). Основні місця концентрації підприємств – Харків, Суми, Полтава, Кременчук. Район спеціалізується на енергетичному, транспортному, тракторному та сільськогосподарському машинобудуванні, випуску електротехніки і приладів, а також продукції військово-промислового комплексу.

1.1.2. Придніпровський. Основні центри комплексу – міста Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Запоріжжя та Кіровоград. Провідні галузі – середнє і важке машинобудування, виробництво металургійного устаткування, станків, транспортних, енергетичних, електротехнічних та сільськогосподарських машин.

1.1.3. Центральнoукраїнський. Галузі зосереджені в містах Києві, Житомирі, Черкасах та Чернігові. В основному випускаються станки, обладнання для хімічної і будівельної індустрії, транспортні засоби, електротехнічні машини, прилади електроннообчислювальних машин та інше.

1.1.4. Донбас. Основні центри – Донецьк, Луганськ, Краматорськ та Горлівка. Виробляються металоємні вироби: машини і обладнання для видобування вугілля, чорної металургії, а також транспортні засоби. Така специфіка машинобудування пов'язана з наявністю в регіоні визначальних обсягів видобутку вугілля, виробництва сталі та чавуну.

1.1.5. Південний. Центри комплексу – міста Одеса, Миколаїв, Херсон, Сімферополь, Керч та Ізмаїл. Комплекс спеціалізується на суднобудуванні, станках, сільськогосподарських машинах, кранах, приладах і кіноапаратах.

1.1.6. Західноукраїнський. Як провідні в галузі машинобудування, необхідно назвати міста Львів, Луцьк, Рівне, Івано-Франківськ, Чернівці, Ужгород, Мукачево та Дрогобич. В основному тут розвинені приладобудування, виробництво телевізорів, станків, автобусів, вантажних

конвейерів, пасажирських автомобілів, товарів електроніки і сільсько-господарських машин.

1.1.7. Подільський. Тут найбільші місця концентрації виробництва – Вінниця, Хмельницький та Тернопіль з розвитком сільськогосподарського і електротехнічного машинобудування, комп'ютерної техніки та приладобудування.

Доцільно відмітити, що даний поділ не в усьому відповідає економічному районуванню України, і це створює деякі складнощі при вивченні матеріалу, але в цілому не заважає його детальному аналізу і засвоєнню.

1.2. Для прикладу розглянемо кілька напрямків машинобудування.

1.2.1. Транспортне. Основна продукція – тепловози, електровози, залізничні вагони, цистерни морських та річкових суден, легкові та вантажні автомобілі і так далі. Виробництво тепловозів зосереджено в Луганську та Харкові, грузових вагонів – у Дніпродзержинську, Кременчуку і Стаханові, залізничних цистерн – в Маріуполі, грузових автомобілів – в Кременчуку, грузопасажирських – в Луцьку, легкових – в Запоріжжі, автобусів та мопедів – у Львові.

1.2.2. Літакобудування. В Києві розташоване конструкторське бюро ім. Антонова, де розробляють, а на відповідному заводі випускають всесвітньовідомі літаки марки "Ан". Серед них найбільші у світі за вантажопідйомністю "Руслан", "Антей", "Мрія" та інші.

1.2.3. Суднобудування. Воно в державі досить потужне. Головний центр морського суднобудування – місто Миколаїв, де будуються пасажирські, грузові (наливні та сухогрузні) судна, рефрижератори, риболовні судна та інше, а також плавучі крани, доки для ремонту суден у відкритому морі. Морські судна будують також у Херсоні, Керчі і Києві. Крім того, в Києві та Херсоні будують річкові судна.

1.3. Проблеми галузі (її недоліки).

1.3.1. Машинобудування розвивалось як складова частина народногосподарського комплексу СРСР, де проводилась лінія на обмеження його розвитку в Україні, виробництво складових частин, а не кінцевої продукції.

1.3.2. У галузях переважають енергозатратні металоємні вироби.

1.3.3. Недостатньо розвинені наукоємні вироби, для яких є всі умови – науково-дослідна база, кваліфікований науковий та виробничий персонал, вигідне географічне положення.

1.3.4. Більшість підприємств мають універсальний характер. Вони об'єднують у своєму складі різні виробництва (механічне, складальне, інструментальне, ремонтне та інше). Багато з них займається не своєю справою – мають розвинену соціальну сферу тощо.

1.3.5. Машинобудування сконцентроване у великих містах, що в значній мірі впливає на їх екологічний стан, архітектуру містобудування та інше.

Вихід – у виправленні недоліків, реструктуризації галузей машинобудування, впровадженні сучасних технологій та методів управління, оздоровленні економічних процесів у суспільстві.

2. Електроенергетика.

Продукція електроенергетики, на відміну від більшості інших видів паливно-енергетичних ресурсів, не може накопичуватись для подальшого використання. Тому виробництво електроенергії в кожен одиницю часу повинно відповідати розмірам споживання.

Виробничі зв'язки, що виникають під впливом електроенергетики, повинні бути постійними і стабільними.

2.1. Основні переваги електроенергетичних ресурсів:

2.1.1. вони визначально впливають не тільки на розвиток, а і на територіальну організацію виробничих сил, в першу чергу промисловості;

2.1.2. можливість передачі електроенергії на великі відстані сприяє більш ефективному використанню ресурсів незалежно від того, наскільки вони віддалені від місць споживання;

2.1.3. розвиток електричних мереж розширює територіальні можливості індустрії завдяки тому, що енергія може бути використана на шляху прокладання лінії електропередач. Цим зменшується щільність розміщення промислових підприємств, розвиваються раніше незадіяні у виробництві регіони.

2.2. Щодо виробництва електричної енергії в розрахунку на одну людину Україна знаходиться посередині світової шкали, а щодо споживання для комунальних потреб – у самому кінці градації.

2.3. Розподіл виробництва електроенергії за видами електростанцій наступний:

2.3.1. теплоелектростанції – 66 %;

2.3.2. атомні електростанції – 27 %;

2.3.3. гідроелектростанції – 4 %;

2.3.4. інші – 3 %.

2.4. Розподіл виробництва електроенергії за використанням різних видів палива:

2.4.1. газ – 27,6 %;

2.4.2. уран – 27,0 %;

2.4.3. вугілля – 21,7 %;

2.4.4. мазут – 13,7 %;

2.4.5. вода – 4,0 %;

2.4.6. інше – 3,0 %.

2.5. Ситуація з теплоелектростанціями наступна. Найбільші з них знаходяться в Донбасі і Придніпров'ї (Запорізька – 3,6 млн.квт., Углегірська – 3,6 млн.квт., Криворізька – 2,3 млн.квт. Потужні ТЕС працюють також в Харківській, Івано-Франківській та Київській областях. Для забезпечення м. Києва теплом і водою побудована Київська теплоелектроцентраль потужністю 5,7 млн.квт. Всі електростанції, що працюють на газі, нерентабельні. На межі збитковості ті, які використовують мазут. Рентабельність працюючих на вугіллі досягається в основному за рахунок невиконання вимог щодо екології. Шкідливі викиди в повітря у них

переважають максимально допустимі.

Загальний стан ТЕС незадовільний. На багатьох з них електрогенераторне обладнання відпрацювало встановлений строк. На модернізацію довго не виділялось коштів у зв'язку з тим, що у свій час був взятий курс на розвиток атомної енергетики.

2.6. Атомна енергетика. В Україні побудовано 5 атомних електростанцій загальною потужністю 14 млн.квт. Після закриття Чорнобильської АЕС їх потужність зменшилась до 10 млн квт.

На сьогодні працюють наступні АЕС: Запорізька, Рівненська, Південно-Українська та Хмельницька. Зупинено будівництво Кримської і Чигиринської АЕС. Всі атомні станції споруджувались без відповідного геологічного та гідрогеологічного обґрунтування, їх безпечність досить низька.

2.7. Потенціал ГЕС, які в основному споруджені на Дніпрі, вичерпаний. Крім, того, їх будівництво завдало шкоди природі України, землекористуванню, пам'яткам історії і архітектури та інше.

2.8. Основні недоліки енергетики.

2.8.1. висока ступінь зношеності енергетичного та електротехнічного обладнання, особливо на ТЕС;

2.8.2. недостатня надійність АЕС;

2.8.3. ступінь екологічної чистоти виробництв не відповідає нормативним вимогам;

2.8.4. несвоєчасне і неритмічне забезпечення електростанцій відповідним паливом;

2.8.5. відсутність нових потужностей та об'єктів будівництва в електроенергетиці;

2.8.6. невикористання в Україні на значному рівні нетрадиційних джерел виробництва електроенергії (вітру, сонця, невеликих гірських річок та інше);

2.8.7. відсутність єдиної державної концепції подальшого розвитку галузі (що будемо розвивати – ТЕС, АЕС чи щось зовсім нове, будемо виробляти та продавати в інші держави чи перетворимось в імпортера і так далі).

При вирішенні цих питань галузь має перспективи розвитку.

Тема 3. Агропромисловий комплекс (АПК).

На агропромисловий комплекс припадає більш ніж 30 % валового національного продукту, четверта частина основних виробничих фондів і чисельності задіяного населення. Завдання комплексу – забезпечити населення продуктами харчування, промисловість – сировиною, збільшити експортні можливості держави.

Структура АПК в значній мірі залежить від таких факторів, як географічний, кліматичний, територіальний, демографічний та інші.

3.1. В склад АПК входить більш ніж 100 складових. Їх можна згрупувати таким чином:

3.1.1. сільське господарство (рослинництво і тваринництво);

3.1.2. промислова переробка сільськогосподарської сировини (м'ясо-

молочна, мукомольно - круп'яна, цукропереробна, спиртова та інші);

3.1.3. виробництво засобів виробництва для всіх галузей АПК (сільськогосподарське і тракторне машинобудування, технологічні лінії для розвитку птахівництва і так далі);

3.1.4. виробництво для забезпечення технологічного циклу вироблення сільськогосподарської продукції (гербіциди і пестициди, вакцина для тварин, комбікорми, мінеральні добрива, засоби інтенсифікації росту рослин і тварин та інше);

3.1.5. сільськогосподарське будівництво;

3.1.6. виробнича база для зберігання, транспортування і реалізації продукції;

3.1.7. науково-дослідні організації та інститути;

3.1.8. соціальна сфера для населення, яке задіяне в агропромисловому комплексі.

Головна ланка агропромислового комплексу, його база – це сільське господарство. Тому у методичних вказівках по темі доцільно зупинитись на деяких сільськогосподарських напрямках як рослинництва, так і тваринництва, взявши за основу фактор розміщення продуктивних сил цих галузей по областях України.

Оскільки регіони мають різні економічні, демографічні і природні умови для розвитку сільськогосподарського виробництва, можна виділити окремі сільськогосподарські зони як території, де переважають ті чи інші галузі сільського господарства. Межа таких зон в основному співпадає з кордонами природних географічних зон і має однакову з ними назву.

Рухаючись з півночі України на південь, це наступні зони: полісся, лісостеп, степ. Виділяють також передгір'я та гірські райони Карпат і Криму. Розглянемо кожну з них окремо.

3.2. Полісся.

Це зона молочно-м'ясного скотарства, вирощування картоплі і льону та зернового господарства. Вона охоплює більшу частину українського полісся і примикаючі до нього райони лісостепу. На Полісся припадає 20 % території України: Волинська, Рівненська, більша частина Житомирської, північна частина Київської, Сумської та Чернігівської областей.

До речі, укладач повинен звернути увагу студентів на те, що межі сільськогосподарських зон в деяких випадках, при фактично одній і тій же назві, не зовсім співпадають з межами промислового виробництва чи територією відповідно концепції районування держави. Тому треба бути уважними при прочитанні та аналізі відповідного матеріалу.

Повертаючись до Полісся як сільськогосподарського регіону, необхідно відмітити наступне. Місцевість тут в основному рівнинна зі значною частиною заболочених площ. Клімат помірний з достатньою кількістю опадів – 500-600 мм. Скрізь розгалужена мережа річок. Близько до поверхні підходять підземні води. Ґрунти головним чином підзолисті і болотисті. Близько 25 % територій займають ліси. Рілля складає трохи більше третини площі. Значну

частину займають сінокоси та пасовища. Для покращення якості земельних угідь необхідні розумно продумані осушувальні роботи, а особливо вапнування ґрунтів. Зона заселена відносно нещільно (38 чол. на 1 кв. км). На одного працюючого припадає біля трьох гектарів ріллі.

Серед зернових культур найбільш поширені озимі пшениця та жито, а також гречка і овес, серед технічних – картопля, льон-довгунець, овочі та хміль, серед трав – конюшина і люпин. Тваринництво в основному представлено розведенням великої рогатої худоби та свинарством.

Полісся дає близько 25 % молока і м'яса, 75 % льоноволокна, 35 % картоплі та 10 % зерна держави.

3.3. Лісостеп.

Це зона буряківництва і зернових, м'ясо - молочного тваринництва та свинарства. Вона охоплює більшу частину лісостепу і примикаючі райони Полісся та Прикарпаття. Територіально це Вінницька, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська області, а також частина Львівської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Київської, Сумської та Чернігівської областей.

Переважає рівнинний рельєф, в ряді місцевостей він слабогорбистий. Клімат теплий, опадів 500-600 мм. Окремі роки засушливі, особливо в східній частині зони. Поширені родючі чорноземні ґрунти, які займають значну частину території. Сірі і лісні ґрунти також дають відносно великі урожаї. Рілля складає біля 75 % території.

Лісостеп характеризується високою щільністю сільського населення (45-65 чол. на 1 кв. км.), має значні трудові ресурси. На одного працівника припадає 3-6 га ріллі.

Між головними галузями сільського господарства та переробною промисловістю досить стабільні і ефективні виробничі зв'язки. Так, відходи цукрових і спиртових заводів ідуть на відгодівлю тварин та інше.

Головні зернові культури – озима пшениця, кукурудза, гречка, просо. З технічних культур найбільш поширений цукровий буряк. Вирощують соняшник, сою та картоплю. Гарно розвинуте садівництво – у зоні знаходиться майже половина всіх садів країни. У Придніпров'ї культивують виноградарство.

Досить розвинені такі сільськогосподарські галузі, як розведення великої рогатої худоби та свиней, птахівництво, бджолярство, ставкове рибоводство.

3.4. Степ.

Це зона зернових і масляних культур, розвиненого овочівництва, баштанових, виноградарства, молочно - м'ясного тваринництва, свинарства та вівчарства. Вона займає південну частину України.

В зону входять Одеська, Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька і Луганська області, а також Автономна Республіка Крим (крім гірської і південної території) та частина Кіровоградської області.

Географічно в степу знаходяться Нижньодніпровська, Причорноморська

та Приазовська рівнини. Переважають чорноземні і каштанові ґрунти. Рілля займає близько 75 % площі. Тепла достатньо і тепла частина року продовжується досить довго, але випадає мало опадів (300-400 мм), часто бувають посухи. Тому одне з найбільш важливих завдань – боротьба з посухою та вітровою ерозією ґрунтів. З цією метою створюються вітрозахисні лісосмуги, споруджуються зрошувальні і обводнювальні системи.

Зона має меншу щільність населення, ніж інші (20-30 чол. на 1 кв. км) та недостатню кількість працюючого населення. На одного працівника припадає 7-12 га ріллі.

Степ дає половину зерна держави. Головні культури – озима пшениця, кукурудза, ячмінь, просо, рис. Серед технічних культур переважають посіви соняшнику. Вирощують льон - кудряш, сою та лікарські рослини. Досить розвинене виробництво баштанових культур, а також садівництво і виноградарство.

3.5. Передгір'я та гірські райони Карпат і Криму.

До них відносяться Закарпатська та Чернівецька області, більша частина Івано-Франківської та західна частина Львівської областей, передгір'я і гірські масиви Криму. Ці території значно відрізняються між собою.

3.5.1. Передгір'я та гірські райони Карпат. Вони мають різко виражену вертикальну відмінність клімату, ґрунтів та рослин. Багато опадів – 800-1000 мм. Гірські луки і пасовища займають до 60 % всіх площ. На одного працівника припадає 1,5-2,0 га ріллі.

Основна спеціалізація в тваринництві – розведення великої рогатої худоби та вівчарство, в рослинництві – жито, ячмінь, овес, льон і картопля.

3.5.2. Закарпаття. Воно має багатогалузеве сільське господарство: озима пшениця, кукурудза, садівництво, виноградарство, а також тваринництво.

3.5.3. Передгір'я та гірські масиви Криму. Тут займаються тваринництвом, особливо вівчарством, садівництвом, виноградарством та вирощуванням овочів. На південному узбережжі Криму отримало розвиток вирощування високоякісних сортів винограду і деяких субтропічних культур. Недалеко від курортних зон знаходяться зони вирощування овочів, включаючи тепличні господарства, та молочні ферми.

3.6. Агропромисловий комплекс України спирається на родючі, і в достатній кількості, ґрунти, людський потенціал та природний менталітет і працелюбність українського народу. Він має значний, поки що не в повній мірі задіяний, потенціал, можливості для задоволення потреб власного населення та експортних поставок. Для цього треба використати названі пріоритети, провести необхідні реформи на селі, які стосуються форми власності, організації праці, впровадження передових технологій і реорганізації соціальної інфраструктури у відповідності з вимогами нормативних документів.

4.4. Розділ “Соціально-економічний стан регіону. Шляхи розвитку”.

У даному матеріалі доцільно надати комплексний огляд соціально-економічного розвитку території.

1. Загальні питання.

Чернігівська область утворена 15 жовтня 1932 року. Її площа – 31,9 тис.кв.км, що становить 5,3 % території України. З півночі на південь регіон простирається майже на 220 км, із заходу на схід – на 180 км. На протязі 194 км область межує з Російською Федерацією (Городнянський, Щорський, Корюківський, Семенівський та Новгород-Сіверський райони), 227 км становить кордон з Білоруссю (Чернігівський, Ріпкинський і Городнянський райони).

Головною водною артерією області є р. Десна. Площа водного дзеркала річок, озер та ставків становить 300 тис.га.

Клімат області помірно-континентальний, середньорічна кількість опадів коливається від 550 до 650 мм. Зима помірно холодна, середня температура січня - 7 градусів С, абсолютний мінімум - 37 градусів С. Висота снігового покриву 0,3 - 0,4 м. Літо помірно тепле.

В області налічується 15 міст, 30 селищ міського типу і 1489 сільських населених пунктів.

2. Демографічна ситуація.

Вона одна з найгірших в Україні. Область займає останнє місце по народжуваності і перше – по смертності. Щільність населення (39 чол. на 1 кв.км) майже в два рази нижча республіканського рівня. Область відносно невелика по чисельності населення, яке становить 1129,3 тис. чол., в тому числі міське – 693,1 тис.чол, сільське – 436,2 тис.чол. В цілому область щорічно зменшується на 15-20 тис.чол.

Більше 60 % міського населення становлять жителі міст Чернігова, Ніжина і Прилук.

Особливу тривогу викликає складна демографічна ситуація на селі. Тут найнижча серед областей України народжуваність і найвища смертність (20 і більше чоловік на тисячу населення). Найвищі і темпи скорочення чисельності селян. Основними факторами зменшення кількості сільського населення в другій половині ХХ сторіччя був міграційний процес, який характеризувався виїздом сільських жителів в міста області та за її межі. Починаючи з 1990 року, намітилося скорочення інтенсивності відтоку, а в 1992 році він припинився. Головна причина полягає в тому, що вичерпався міграційний потенціал у зв'язку зі старим віковим складом сільського населення. 40 % жителів села – пенсіонери, а у північних районах області їх частка досягає 50 %.

Процеси відтворення населення та міграційних переміщень вплинули на формування сучасної вікової структури сільського населення, яка характеризується рядом особливостей:

- продовжується процес старіння ;
- закріпилась тенденція до зменшення відтворення робочої сили;

- зростає демографічне навантаження на осіб працездатного віку.

3. Ресурси.

Область в цілому досить забезпечена необхідними природними ресурсами для подальшого розвитку економіки. Деякі з них мають загальне народногосподарське значення.

Виявлені і розвідані запаси практично двох груп мінеральних ресурсів – паливно-енергетичних та будівельних. Перші з них характеризуються високим ступенем розвіданості та освоєння, другі, навпаки, недостатньою вивченістю і слабким залученням до розробки.

Наявні в регіоні мінеральні води і бішофіт частково використовуються для оздоровлення населення.

Серед корисних копалин найбільше значення мають нафта, газ і торф, а також поклади піску, глини, крейди, бішофіту.

Ресурсний потенціал надр Чернігівської області забезпечує можливість нарощування розвіданих запасів нафти і природного газу. Проте несприятливі умови покладів та їх розосередження по площі залягання і глибині знижують результативність їх розвідки та ефективність освоєння в перспективі.

Всього налічується 20 родовищ нафти, з яких 16 розроблюються. Регіон виробляє близько 15% загальнодержавного видобутку нафти. Нафта в своїй більшості характеризується високою якістю: легка, високопарафініста, з великою часткою світлої фракції, малосіркова.

Починаючи з 1972 року, обсяг видобутку нафти постійно зменшується. Основними причинами цього є виснаження розвіданих раніше запасів, відсутність нових відкритих потужних або хоч би середніх за потужністю запасів родовищ, погіршення матеріально-технічного постачання, необхідного для нормального функціонування обладнання для видобутку нафти.

Запаси природного газу складають понад 10 млрд. куб. м. Промислова переробка газу здійснюється на Гнідинцівському газопереробному заводі Варвинського району. Газ використовується для газифікації південних районів області, в системі газових мереж.

У даний час пошуки нафти і газу на території області продовжуються. Основні відкриття цих вуглеводнів очікуються в Срібнянському, Ніжинському та Бахмацькому районах.

Щоб прискорити відкриття додаткових родовищ, стабілізувати видобуток нафти і газу, геологами розроблені нові напрямки пошукових робіт. Відкриття очікуються у вапнякових відкладах на глибині 3000-5000 метрів, що на Кампанському і Селюківському родовищах, де отримані промислові проби газоконденсату і нафти. Прогнозна оцінка цих відкладень становить більше 100 мільйонів тонн умовного палива.

На території області розвідано біля 300 родовищ торфу із запасами, що перевищують 350 млн. тонн. За якістю і розмірами родовища неоднорідні. До перспективних належать такі родовища, як Замглайське (Ріпкинського району), Убедьське-2 (Корюківського району), Видра, Журавлине-Селезень

(Козелецького району) та інші.

Сировинна база області дозволяє нарощувати потужності з виробництва будівельного вапна і силікатних матеріалів. Із 6 відомих родовищ крейди розроблюється лише одне – Путівське в Новгород-Сіверському районі. Його запасів для потреб місцевої будівельної індустрії при річному видобутку 90 тис. тонн буде достатньо протягом 25 років. Величезним резервним родовищем є Пушкарівське Новгород-Сіверського району із запасами понад 25 млн. тонн. Необхідне його освоєння в зв'язку із потенційно зростаючою потребою в сировині. Підприємство з проектною потужністю 500 тис. тонн в рік на базі цього родовища буде забезпечене сировиною на строк більше 30 років. До резервних належать також Новгород-Сіверське та Об'єднанське родовища Новгород-Сіверського району.

Балансові запаси скляних пісків (Олешнянське родовище Ріпкинського району) – 8,2 млн. тонн. Піски поставляються за межі України в розмірі середньорічного видобутку 350 тис. тонн. На базі цього родовища доцільне будівництво заводу скляної тари і посуду в Чернігівській області.

Область має значні ресурсні можливості для одержання пісків різного призначення. Їх видобуток ведеться на 50 кар'єрах.

На території Чернігівського регіону серед всіх відомих галузей промисловості будівельних матеріалів найбільшим розвитком характеризується виробництво цегли. Всі інші поступають останньому як за обсягами видобутку сировини, так і за випуском готових виробів.

Налічується біля 100 родовищ цегельної сировини. Їх балансові запаси складають понад 82 млн. куб. м, у тому числі 39 млн. куб. м на родовищах, де не проводиться промисловий видобуток сировини, і 43 млн. куб.м. на родовищах, що експлуатуються.

Наявні 15 родовищ глиняної сировини, придатної для виготовлення черепиці, плитки облицювальної фасадної і для підлоги, кахелю, гончарних виробів та виробів художньої кераміки.

В Ічнянському районі виявлено бішофіт. Він міститься на глибині 2200-2300 м, потужність покладу – до 35 м. Видобуток бішофіту полягає в одержанні хлоромагнієвого розсолу методом підземного вилуговування бішофітної солі. Є реальна можливість вживати бішофіт в бальнеологічних цілях у лікарнях, поліклініках, санаторіях і для продажу населенню через роздрібну мережу. Бішофіт може мати широке використання і в промисловості та будівництві.

Лісами зайнято 679,6 тис. га. Лісистість території – 19,2%. У породному складі на півночі має перевагу сосна (73%). Є дуб, береза, осика, вільха, тополя, граб. У складі лісів півдня високу питому вагу мають дуб (44,1%), сосна і ялина (38,4%). Є береза, осика, вільха.

Лімітуючими факторами при рубках лісу є наступні:

- середній запас насаджень, придатних до експлуатації;
- радіаційне забруднення;
- рекреаційне, водоохоронне, ґрунтозахисне значення;
- інтенсивність росту.

З урахуванням цих факторів повинен визначатись режим лісокористування.

Значну частину продукції галузі складають сортаменти (технологічна, оцтова, фанерна та екстрактова сировина, хвойні баланси, стовпи), які через відсутність на місцях відповідних переробних підприємств та для забезпечення першочергових народногосподарських потреб України вивозяться за межі області. Це ускладнює економічну ситуацію в регіоні, і без того дуже напружену.

Щодо відсутності переробних підприємств, то вкрай важливо створити їх безпосередньо в місцях лісозаготівлі або недалеко від них. Це дозволить області повністю використати свій високий потенціал щодо лісових ресурсів.

Область за запасами поверхневої і артезіанської води займає одне з перших місць на Україні. На її території протікає 196 річок довжиною більше 10 км та 1065 річок довжиною до 10 км. Загальна протяжність річок становить 8480 км. В північній частині області середня густота річкової води досягає 0,29 км/км², в південній частині – 0,16 км/км².

Область має значні запаси підземних вод. Їх експлуатаційні ресурси питного призначення прогнозно оцінюються в 3,04 куб. км.

Говорячи про використання водних ресурсів області, необхідно враховувати і деякі інші напрями:

- розвиток пасажирського та грузового водного транспорту;
- рибне господарство, забезпечення свіжою рибою населення міст і сіл;
- використання цілющих якостей води, її рекреаційних можливостей;
- водний спорт, туризм, риболовля.

Всі ці напрями необхідно розвивати в єдиному народногосподарському комплексі.

Загальна площа земельних ресурсів регіону 3190,3 тис. га. Сільськогосподарська освоєність території нижча середньої по Україні і складає 65,8%. У всіх землекористувачів існує 2090,9 тис.га сільськогосподарських угідь, в тому числі 1376,1 тис.га ріллі, 322,6 тис. га сіножатей, 291,6 тис. га пасовищ, 100,9 тис. га багаторічних насаджень.

За природною родючістю землі область (в бальній оцінці 52 бали) одна із самих низькопродуктивних в Україні. Чорноземні ґрунти займають лише ґ частину ріллі.

Показники природної родючості сильно коливаються по районах і господарствах. Так, Корюківський район має 35 балів, Талалаївський – 67 балів, а по окремих господарствах родючість землі знаходиться в діапазоні від 31 до 80 балів. Все це вимагає диференційованого підходу при розміщенні сільськогосподарського виробництва, зональної спеціалізації.

4. Рекреаційні можливості.

Область має значні рекреаційні ресурси, які створюють можливості для широкого розвитку різних видів короткочасного і тривалого відпочинку.

Для розвитку туризму найбільш перспективними є історико-архітектурні комплекси міст Чернігова і Новгород-Сіверського та комплекс Тростянець, який включає в себе Тростянецький, Качанівський (Ічнянський район) та

Сокиринський (Срібнянський район) дендропарки.

Обсяги природних ресурсів рекреації дещо зменшились у зв'язку із забрудненням навколишнього середовища, особливо після аварії на Чорнобильській АЕС, в результаті якої 7 районів (253 населені пункти) зазнали радіоактивного забруднення.

5. Промисловість та сільське господарство.

В області налічується 979 промислових підприємств і 1138 суб'єктів господарської діяльності сільськогосподарського напрямку. Значне місце в народногосподарському секторі займають структури ринкової економіки – малі підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю, приватні підприємства, фермерські господарства та інше. Економіка носить індустріально-аграрний характер. Труднощі, які переживають промисловий та сільськогосподарський сектори, характерні для всієї України.

В галузевій структурі промисловості провідне місце займають харчова, легка, газо- та нафтовидобувна, а також машинобудування і металообробка.

Помітне місце в структурі промислового виробництва займають лісова, деревообробна та целюлозно-паперова промисловість, а також хімічна і нафтохімічна.

В легкій промисловості майже 60 % загального обсягу припадає на шерстяну.

Харчова промисловість представлена м'ясною, маслосироробною, молочною, цукровою, спиртовою, тютюново-махорочною та іншими.

В хімічній промисловості основні обсяги дає виробництво хімічних волокон.

Регіон посідає помітне місце в господарському комплексі держави по виробництву ряду важливих видів промислової продукції. На його долю припадає 1,9 % чисельності промислово-виробничого персоналу, 2,0 % вартості основних виробничих фондів і 1,7 % випуску продукції України. Валовий регіональний продукт області дорівнює 1,7 %. Область єдина в Україні випускає кордну тканину, пожежні машини та білкову оболонку. Підприємства забезпечують також 8,1 % шерстяних тканин, 72,4 % хімічних волокон, 60 % шпалер. Харчові підприємства виробляють 7,8 % обсягу масла тваринного, 4,0 % сиру жирного, 3,2 % цукру.

В сільськогосподарському відношенні область характеризується як район інтенсивного землеробства зі значною питомою вагою технічних культур. Спеціалізація його чітко виражена – виробництво зерна, картоплі, льоноволокна та продукції тваринництва. Особливістю розміщення сільського господарства є те, що воно в північно - західній (поліській) і південно - східній (лісостеповій) частинах має різну спеціалізацію в рослинництві. В поліській частині більший розвиток отримали виробництво картоплі і льону, тоді як в лісостепу – зернове господарство і вирощування цукрових буряків.

На долю Чернігівської області припадає майже 5,0 % загальної посівної площі держави, а виробляє вона 4,6 % молока, 7,6 % картоплі, 20,0 % льоноволокна, 3,1 % м'яса, 3,8 % зернових і так далі.

Кризові явища в значній мірі зруйнували сільськогосподарську галузь. Внаслідок зменшення обсягів виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції та порушення паритету цін відбулось зменшення питомої ваги агропромислового комплексу. Це вплинуло на розвиток інфраструктури села, не дає можливості створити необхідні умови життя сільського населення.

Фактично головним виробником продукції, особливо її трудомістких галузей, є особисті господарства селян. Так, наприклад, картоплі в них виробляється близько 95 %.

Покажемо питому вагу Чернігівської області в різних напрямках соціально-економічного розвитку в динаміці (табл.4).

Таблиця 4

Питома вага області в Україні (%)

№ п/п	Роки Показники	1991	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2006
		1.	Обсяг промислової продукції	2,0	1,7	1,3	1,5	1,9	1,6
2.	Продукція сільського господарства	5,1	4,6	4,0	3,9	4,1	4,4	3,7	3,7
3.	Інвестиції в основний капітал	2,5	2,3	2,0	1,8	1,8	1,6	1,4	1,2
4.	Транспорт:								
4.1.	вантажооборот	4,5	4,0	2,2	1,9	0,08	0,1	2,2	2,1
4.2.	пасажирооборот	3,8	3,2	2,7	2,4	1,2	1,0	1,8	1,8
5.	Зовнішньоекономічна діяльність:								
5.1.	іноземні інвестиції	0,9	1,6	1,5	1,4	1,3	1,1	0,9	0,4
5.2.	експорт товарів	0,8	1,6	1,6	1,4	0,9	1,1	0,7	0,8
5.3.	імпорт товарів	1,2	1,6	1,6	1,5	1,0	0,9	0,7	0,6

Починаючи з 1991 року, питома вага таких показників, як обсяги промислової продукції та продукції сільського господарства, значно знизилась.

Особливо різкий спад відбувався протягом 1991-1995 років, що пов'язано із розривом старих господарських зв'язків, зміною форми власності підприємств, гіперінфляцією і, як наслідок, браком коштів, неадекватними діями і непрофесіоналізмом керівництва регіону. Зараз ситуація стабілізувалась, але частка області за цими показниками в загальноукраїнському виробництві залишається недостатньо високою. Особливо повинен насторожувати показник продукції сільського господарства, оскільки Чернігівська область є аграрною. Суттєво знизилась обсяги інвестицій в основний капітал. Регіон в силу ряду факторів, в основному суб'єктивних, має низьку інвестиційну привабливість.

Значних інвестиційних проектів не впроваджується. Розвиток виробництва відбувається, в основному, за рахунок іноземних інвесторів, але цих коштів недостатньо. Для покращення економічної ситуації, сприяння інноваціям та науково-технічному прогресу слід звернути увагу на необхідність удосконалення інвестиційної політики, розвиток банківської сфери, застосування підприємствами методів реінвестування.

6. Соціальна сфера.

Протягом десятиріч регіон інвестувався по залишковому принципу. При формуванні загальнодержавних господарських комплексів практично не враховувалися його особливості та інтереси. Території була відведена роль постачальника на промислове і ринкове споживання республіки.

У результаті ми маємо недосконалу галузеву структуру, технічну відсталість господарств та підприємств, односторонню промислову спеціалізацію малих міст, низький рівень соціального розвитку.

В області є в наявності 450 постійних дитячих закладів. Останнім часом кількість дитячих садків зменшується. Через тяжкий фінансовий стан підприємства в місті і на селі відмовляються від них.

Працює 758 загальноосвітніх шкіл. Останніми роками одержали розвиток денні середні школи з поглибленим вивченням окремих предметів. Функціонує 17 вищих навчальних закладів 1-2 рівнів акредитації та 6 вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації.

Досягнутий рівень охорони здоров'я не в повній мірі забезпечує потреби населення в медичних послугах. В області одна із найнижчих в державі забезпеченість лікарями – 70 % від загальнодержавного рівня. Недостатній розвиток отримали амбулаторно-поліклінічні заклади. Їх потужність становить 167 відвідувань за зміну на 10 тис. жителів (по Україні – 177).

Забезпеченість загальною площею одного жителя досягла 24,2 кв.м, у тому числі в міській місцевості – 20,9 кв.м, сільській – 29,3 кв.м.

Рівень оснащення житлового фонду в міських поселеннях водогоном становить 65,2 %, каналізацією – 62,5 %, центральним опаленням – 68,5 %. Показники по Україні відповідно: 76,7; 75,4 %, 74,6. Ще гірші показники в сільській місцевості. Тут забезпечення житлових будинків центральним опаленням 19,1 %, водогоном – 8,2 %. Показники по Україні відповідно 25,3 % та 20,6 %.

Газифіковано 40 міст і селищ міського типу, 364 інших населених пунктів. Рівень газифікації квартир природним газом в містах становить 72,3 %, в сільській місцевості – 58,3 % (по Україні відповідно 81,9 % і 84,2 %).

В області 437 сільських населених пунктів не мають під'їздів з твердим покриттям. Густота автомобільних шляхів загального користування з твердим покриттям 219 км/1000 км² території, що складає 80,8 % від середнього показника по Україні. Багато сіл, навіть з населенням понад 300 чоловік, не мають лазень.

Відстає від загальнодержавного рівень торговельного та побутового

обслуговування.

8. Шляхи розвитку.

Для подальшого розвитку регіону необхідні:

8.1. Ефективне використання пріоритетів регіону – геополітичного, історичного, географічного, кліматичного, монопольного (по ряду сільськогосподарських культур), територіального (велика територія), сільськогосподарського та інших.

8.2. Разом з посиленням ефективності роботи господарського механізму, що вже склався, нетрадиційні методи вирішення проблем – вільні економічні зони та території пріоритетного розвитку, інвестиції та інновації, спільна господарська і фінансова діяльність з іншими країнами, в першу чергу тими, що знаходяться поряд, співпраця в єврозоні “Дніпро”, організація кластерів, підготовка до роботи в умовах вступу в світову організацію торгівлі та інше.

8.3. Планомірний перехід до ринкової регульованої економіки:

8.3.1. ліквідація монопольного становища ряду підприємств і організацій;

8.3.2. зміна форми власності;

8.3.3. зміни в організації господарської діяльності.

8.4. У промисловості потрібно створити програми структурної перебудови господарського комплексу області. Вони повинні охопити всі підприємства. Першочергову увагу необхідно звернути на наступні пріоритети:

8.4.1. освоєння менш енергоємних технологій;

8.4.2. виробництво готової продукції всіх видів для задоволення потреб населення;

8.4.3. випуск експортоспроможної продукції промисловості;

8.4.4. випуск виробів для потреб сільського господарства.

8.5. Організаційно необхідно відпрацювати питання:

8.5.1. створення спільних підприємств;

8.5.2. створення філій підприємств і окремих невеликих заводів у селах, де буде задіяна в основному жіноча праця (це необхідно для покращення демографічної ситуації на селі);

8.5.3. активізації роботи заводів, що працюють на сировині регіону, відродження місцевих промислів з використанням глини, лози тощо.

8.6. У сільському господарстві пріоритетними галузями є картопля, льон та м'ясні породи ВРХ. Як галузі, що потребують значної уваги (особливо в південних районах), визначити буряківництво, вирощування зернових, рапсу, свинарство, ВРХ молочних порід. Перспективними галузями, які дадуть прибуток при відповідній роботі, вважати рибоводство, звіроводство, вирощування овочів біля великих міст силами незадіяної частини міських жителів та птахівництво.

8.7. У харчовій і переробній промисловості необхідні вдосконалення та реконструкція діючих підприємств, створення нових технологій і виробництв в наступних напрямках:

8.7.1. молокозаводи з великою глибиною переробки;

8.7.2. м'ясокомбінати, в тому числі ті, що випускають м'ясні консерви;

- 8.7.3. льонозаводи та льонокомбінат по виробництву кінцевої продукції;
 - 8.7.4. деревообробні та реконструйовані меблеві підприємства;
 - 8.7.5. цукрові заводи з пунктами по відгодівлі молодняка ВРХ при них;
 - 8.7.6. невеликі підприємства по переробці риби і хутра звірів.
- 8.8. Потрібний розвиток рекреаційної та туристичної галузей.

8.9. Для зміни ситуації на краще необхідне першочергове проведення великої за обсягом роботи зі створення соціальної інфраструктури відповідно до загальноприйнятих норм. Роботу потрібно розпочинати з поліпшення соціального забезпечення села.

8.10. При виході з кризи ми повинні дати простір діловій енергії та ініціативі людей, а також використати кваліфікацію і працелюбність населення.

V. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ЩОДО НАПИСАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ.

1. Загальні положення.

З метою закріплення отриманих на лекціях знань, поглибленого вивчення деяких питань дисципліни та набуття самостійних навиків роботи студенти, згідно з учбовим планом та відповідним рішенням викладача, виконують контрольну роботу з дисципліни "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка". Попередньо вони вивчають матеріал на лекціях з даного предмету. Оскільки час лекційного курсу незначний, там вони отримують знання та тезисно конспектують основні положення тільки щодо загальних питань, а також недостатньо висвітлених в доступній для студентів літературі. На лекціях студентів в загальних рисах знайомлять з питаннями контрольних робіт та необхідною для їх написання літературою. Це потрібно, щоб вони зорієнтувалися в ситуації, на які напрямки дисципліни необхідно перш за все звернути увагу. Самі питання контрольних робіт, з метою раціонального використання часу, відведеного на лекції, студентам необхідно отримувати на кафедрі у методиста. Там же має бути і список конкретної літератури з питань.

Кожну контрольну роботу доцільно запропонувати у вигляді двох питань, перше з яких має більш теоретичний, загальнодержавний характер та вимагає комплексної характеристики окремих територій, а друге – галузевий чи регіональний напрямок.

Враховуючи недостатність прослуханого на лекціях матеріалу для написання контрольної роботи, а також те, що заочно навчаються студенти, які в основному вже працюють, мають певний життєвий досвід та вміють самостійно орієнтуватися в ситуаціях, особливу увагу їм необхідно звернути на роботу з літературним матеріалом, звітами, аналітичними дослідженнями та статистичними збірниками.

Таким чином, при підготовці до написання контрольної роботи, крім отримання знань з відповідного напрямку, вони оволодівають навиками самостійного аналізу територіальної організації продуктивних сил та

регіональної економіки, засвоюють основні методи аналізу, вчать добирати необхідний матеріал з літературних та інших джерел, систематизувати його і робити висновки.

У контрольних роботах потрібно враховувати соціально-економічні зміни, що відбуваються в державі і суспільстві на сучасному етапі, нові підходи в економіці, регіональній політиці, формі власності, демографічній і економічній ситуації, розміщенні виробництва та виробничих відносинах, системі управління народним господарством, а також в зовнішньоекономічних зв'язках з країнами близького і дальнього зарубіжжя. Необхідно уважно відпрацювати закони, які регламентують діяльність у напрямку розміщення продуктивних сил та регіональної економіки в цілому, а особливо щодо отриманих для контрольних робіт питань.

З урахуванням вищеназваних рекомендацій студентам доцільно акцентувати увагу на стратегічному напрямку раціонального розміщення продуктивних сил України та регіонів, а також на демографічному і соціальному факторах, вдосконаленні зовнішніх економічних зв'язків, характері впливу економічних та інших чинників на процеси.

Основа контрольної роботи кожного з питань – дослідження, що характеризують розміщення галузей народного господарства, народно-господарську спеціалізацію регіонів. Що стосується різних історичних довідок, технологічних процесів та організаційних чи управлінських питань, це досить цікавий і пізнавальний для студентів матеріал, але він повинен носити допоміжний характер. В кожному питанні контрольної роботи на дані напрямки достатньо відвести не більше 2-3 сторінок.

Студент пише контрольну роботу з двох питань, орієнтовний перелік яких вказаний в запропонованій методиці. Як виняток, допускається самостійне визначення студентом одного чи навіть обох питань контрольної роботи, якщо він доведе викладачеві актуальність запропонованих напрямків та своєрідність і оригінальність пропозицій. У даному випадку остаточне рішення приймає викладач дисципліни.

Контрольна робота пишеться на державній мові. Допускається написання роботи російською мовою у випадку достатньої аргументації причин, наданої студентом.

2. Попереднє ознайомлення з матеріалами та планування структурної побудови роботи.

Отримавши відповідний варіант завдання контрольної роботи, студент на першому етапі повинен зорієнтуватися в напрямку написання та попередньо ознайомитися з інформацією з даного питання. Під інформацією мається на увазі конспект лекцій, прослуханих попередньо, а також мінімальна кількість літературних джерел, які порадив використати викладач.

Оволодівши інформацією, достатньою для початку роботи, студент складає план, головна мета якого – визначити напрямки подальшого вивчення літератури та написання на її основі контрольної роботи. Сам план в роботу не

включається. Він складається за кожним питанням окремо та допомагає викласти необхідний матеріал у логічній послідовності.

При його написанні треба враховувати, які питання і в якій послідовності повинні бути розглянуті при розкритті даної теми, виявити ключові моменти з підпорядкуванням їм всіх інших напрямків плану. У контрольній роботі головне питання – характеристика розміщення продуктивних сил та проблем регіональної економіки і з'ясування кола проблем та шляхів їх розв'язання. У кожному конкретному питанні контрольної роботи план повинен служити реалізації її головної ідеї.

Як вже було сказано, плани контрольних робіт носять допоміжний характер і не входять до самої роботи. Разом з тим чітке викладення питань роботи без плану неможливе. Тому в методичних вказівках доцільно надати приклади розробки таких планів. При цьому пояснення надаються в дещо розширеному вигляді, щоб полегшити студентам сам процес написання плану, а також дати можливість вибору окремих його положень. Виходячи з цього, пропонується кілька варіантів. Для прикладу взяті 1-2 питання кожного напрямку орієнтовних питань контрольних робіт (підрозділ 5 даного розділу). Вони в основному типові для всіх інших варіантів напрямків.

Напрямок: Загальні питання курсу.

Тема питання: Економічне районування України.

Щодо даного питання необхідно надати перелік економічних районів держави відповідно до основних положень концепції регіонального розвитку, а також показати історію районування сучасної території України, переваги та недоліки різних концепцій територіального поділу, основні критерії, відповідно до яких визначаються економічні райони, важелі регулювання розвитку територій на державному рівні. Структурна побудова контрольної роботи пропонується наступна:

Переваги та недоліки різних концепцій територіального поділу:

унітарний устрій держави;

побудова держави по принципу створення федеральних земель.

Історія районування сучасної території України:

губернський поділ Української РСР;

обласна структура та створення нових областей;

раднаргоспи.

• Сучасний підхід до регіональної структури України.

• Основні пріоритети, відповідно до яких визначаються економічні райони держави:

історичний;

геополітичний;

кліматичний;

народногосподарський;

територіальний;

транспортний;

національний;

демографічний.

- Перелік економічних районів держави та областей, які до них входять.
- Державні важелі регулювання розвитку територій.
- Можливості подальшого вдосконалення територіального устрою України.

Тема питання: Характеристика регіонів, що мають особливий статус. Вільні економічні зони і території пріоритетного розвитку.

Це питання досить невизначене для нашої держави. Його освітлення в літературі, особливо періодичній, часто носить непрофесійний, кон'юнктурний характер. Матеріали подаються некомплексно, мають ряд протиріч. Тому в аналізі питання студентам необхідно звернути увагу на освітлення історії розвитку вільних економічних зон (ВЕЗ), їх розміщення в Росії в дореволюційний період на території сучасної співдружності незалежних держав. Звичайно, необхідно надати і класифікацію ВЕЗ та територій пріоритетного розвитку. Особливу увагу потрібно звернути на ситуацію в Україні, сучасний стан та перспективи розвитку ВЕЗ і ТПП. Орієнтовний план написання контрольної роботи:

- Історія створення та розвитку вільних економічних зон.
- Вільні економічні зони в дореволюційній Росії.
- Створення ВЕЗ на території країн колишньої соціалістичної співдружності та Співдружності незалежних держав.
- Класифікація вільних економічних зон:
 - зовнішньоторговельні;
 - торгово-виробничі;
 - науково-технічні;
 - туристсько-рекреаційні;
 - банківсько-страхові;
 - офшорні.
- Створення територій пріоритетного розвитку в державі.
- Нормативна база зі створення ВЕЗ і ТПП в Україні.
- Ситуація з вільними економічними зонами та територіями пріоритетного розвитку в державі.
- Перспективи розвитку ВЕЗ і ТПП.

Напрямок: Характеристика територіальних одиниць.

Тема питання: Особливості розвитку поліських областей.

При відпрацюванні питання необхідно особливу увагу звернути на своєрідність і спорідненість природних і кліматичних умов областей Полісся, їх прикордонне становище, пріоритети розвитку, направленість галузей народного господарства (особливо агропромислового комплексу), сучасний стан та перспективи розвитку економічного району. Орієнтовно доцільно виділити наступні напрямки освітлення теми:

- Природні і кліматичні умови Полісся.

- Ресурси району, його корисні копалини.
- Прикордонне становище областей району: недоліки та можливі переваги.

- Головні пріоритети, необхідність їх прискореної реалізації.
- Основні галузі народного господарства.
- Розвиток агропромислового комплексу.
- Проблеми розвитку соціальної сфери.
- Вплив на регіон наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС.
- Перспективи економічного району.

Напрямок: Проблеми і перспективи розвитку галузей.

Тема питання: Нафтова, нафтопереробна та газова промисловість України.

Працюючи над підготовкою даного питання, особливу увагу необхідно звернути на ситуацію із забезпеченням нафтопродуктами та газом господарського комплексу і населення, основні родовища, історію і сучасний стан їх експлуатації, збагачуючі та переробні заводи, пошукові роботи і перспективи подальшого видобутку сировини, рівень технології та устаткування відносно світових стандартів тощо. Увага звертається на важливість даної галузі для реалізації планів щодо відродження вітчизняного виробництва та покращення умов життя населення. Питання можуть бути наступного характеру:

- Важливість даної галузі промисловості.
- Історична довідка щодо нафто- та газопромислів в Україні.
- Сучасна ситуація із забезпеченням нафтопродуктами і газом.
- Основні природні родовища, їх стан.
- Збагачуючі та переробні заводи, трубопроводи.
- Пошукові роботи, перспективи подальшого видобутку сировини.
- Необхідність технічного переоснащення галузі.
- Термінал в Одесі, його роль в забезпеченні держави нафтопродуктами.
- Пропозиції щодо покращення роботи галузі.

Напрямок: Соціально - економічний стан Чернігівської області.

Перспективи розвитку.

Тема питання: Демографічна ситуація в області.

Стосовно даного питання необхідно надати характеристику прогресуючої депопуляції населення, основних причин зменшення сільського населення, впливу на демографічну ситуацію стану соціальної сфери та наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС. Обов'язково мають бути пропозиції щодо поліпшення розташування народонаселення території в найближчому майбутньому і на подальшу перспективу. Структура контрольної роботи з даного питання пропонується наступна:

- Ситуація з населенням Чернігівської області, починаючи з тридцятих

років двадцятого сторіччя.

- Причини депопуляції.
- Фактори, що вплинули на зменшення сільського населення.
- Соціальна сфера, як фактор відтоку активної частини людей.
- Народжуваність та смертність – основні показники демографічного

стану.

- Вплив дестабілізації економічних процесів на демографію регіону.
- Шляхи покращення демографічної ситуації .

3. Порядок опрацювання необхідної літератури.

Важливий етап контрольної роботи – ознайомлення з необхідною літературою.

Характеристика розвитку та розміщення будь-якої галузі народного господарства країни чи її окремого регіону, вивчення процесу формування економічних районів неможливі без роботи над літературними джерелами – підручниками, учбовими посібниками, монографіями, статтями, статистичними довідниками тощо.

При доборі літератури необхідно навчитись користуватись каталогами бібліотек та різноманітними бібліографічними вказівниками. Крім досягнення мети написання контрольної роботи, праця в бібліотеці привчає до процесу підбору необхідної інформації, самостійного вивчення матеріалу, співставлення даних, що є в різній літературі, аналізу вивченого та досягнення результату – проведення повного дослідження вибраної теми.

Працюючи над контрольною роботою, необхідно використовувати статистичні матеріали. Одне з найбільш доступних джерел інформації щодо галузей народного господарства України – статистичні збірники, більшість з яких щорічно видається по державі в цілому, областях та великих містах. Наприклад, збірники щодо Чернігівської області виходять за напрямками:

- статистичні дані по народному господарству;
- статистичні дані за обсягами виробництва продукції і товарів тривалого користування та широкого вжитку;
- проведення ринкових реформ в регіоні та інше.

У роботі доцільно використовувати довідники останнього року видання.

У питаннях контрольних робіт, що присвячені соціально - економічній характеристиці невеликого міста, адміністративного району, промислового підприємства, спільного підприємства, банківської установи, фермерського господарства тощо, обов'язкове вивчення первинних відомчих матеріалів, звітів, бізнес - планів об'єктів. Добираючи матеріали, потрібно орієнтуватись і уявляти, як вони повинні розкриватись, яку інформацію нести тощо.

При вивченні наукової літератури, первинних та архівних матеріалів потрібно робити виписки на окремих листках паперу, при цьому лише з одного боку – це значно полегшить процес подальшої роботи. Зверху на кожній картці вказують усі вихідні дані використаної книжки чи статті (прізвище та ініціали автора, повна назва, місце видання, видавництво, рік видання, номер і дата

видання, якщо питання стосується газети чи журналу). Одночасно ці дані заносять у спеціальний список, який ведуть з початку роботи над підібраними джерелами. Таким чином, разом з вивченням і конспектуванням літературних джерел поступово заповнюється і список використаної літератури. Якщо витяг із книги чи статті буде наведений студентом у контрольній роботі у вигляді цитати, запис роблять дослівно. У конспекті витяг чи фразу беруть у лапки і вказують джерело та сторінку, звідки вони взяті.

На картці можна робити копії графічних матеріалів, які є в джерелі, що конспектується (діаграм, схем, графіків, таблиць). В цьому випадку також необхідно вказати, звідки взято матеріал. Картки з виписками рекомендується згрупувати по напрямках роботи.

При роботі з первинними матеріалами (річними звітами, бізнес-планами, балансовими звітами суб'єктів підприємницької діяльності та інше) також потрібно робити виписки на окремих картках чи на спеціально виготовлених бланках. Особливо необхідно зазначити наступне: починаючи вивчення первинних матеріалів, студент повинен знати, яка інформація йому потрібна. Тому треба, щоб було достатнім загальне уявлення про зміст майбутньої роботи.

Пристаюючи до вибіркового вивчення статистичних матеріалів, необхідно попередньо володіти методами їх аналізу. Наприклад, використовуючи звітні дані за декілька років, треба виявити динаміку обсягів виробництва чи послуг на даному об'єкті дослідження, зміни його структури, профільності, собівартості продукції та інше. Аналізуючи звіти колективних сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств тощо, доцільно з'ясувати структуру посівних площ, валової та товарної продукції, грошових витрат по галузях виробництва і так далі.

Порівнюючи загальний обсяг продукції, в тому числі по галузях виробництва, необхідно визначити місце кожної галузі в досліджуваному об'єкті. На основі довідок про розмір сільськогосподарського виробництва, валовий збір сільськогосподарських культур, продукції тваринництва та інше (по області, району чи конкретному господарству) потрібно встановити його місце у загальній структурі (відповідно у державі, області, районі) і так далі.

При підготовці матеріалів для контрольної роботи доцільне використання комп'ютерної техніки як засобу для вивчення, розміщення, систематизації і накопичення необхідної інформації, а також мережі Інтернету для оперативного отримання деяких документів.

4. Основні вимоги до змісту та оформлення.

При написанні контрольних робіт основні вимоги щодо їх змісту наступні:

4.1. Робота не повинна мати характеру переписування одного джерела літератури, а відповідати вимогам самостійно відпрацьованого та продуманого

матеріалу, взятого з кількох джерел різного напрямку (наприклад, підручники, аналітичні статті, статистичні звіти тощо). Потрібно, щоб вона носила не тільки інформаційний характер з даного питання, але і містила в собі висновки та пропозиції.

4.2. У роботу необхідно в невеликому обсязі включити огляд стану справ з даного питання в інших країнах (світовий досвід) та історичну довідку, в основному починаючи з тридцятих років минулого сторіччя, щодо території сучасної України.

4.3. Основна за обсягом частина написаного – освітлення стану справ, ситуації на сучасному етапі. Інформація, використана при цьому, має бути не застаріла, а у випадку опрацювання статистичних матеріалів взята із збірника за рік, що передував часу написання роботи. Недоцільно брати до уваги періодичну пресу, яка в погоні за сенсаційністю вміщує неперевірені і досить часто помилкові цифри та узагальнення.

4.4. Завершувати роботу повинні чітко сформульовані висновки і пропозиції, що враховують останні розробки економічної та інших наук і господарську практику в державі та регіоні, інших країнах. Вони також мають бути тісно пов'язані із завданнями економічних перетворень в Україні.

4.5. Невід'ємною частиною кожного питання має бути його соціально - економічна складова.

4.6. Текст роботи повинен мати логічний і послідовний характер. Слід уникати повторень та суперечностей, якщо останні відразу ж не обґрунтовуються.

4.7. Написання питань контрольної роботи має носити самостійний характер. В іншому випадку робота повертається не зарахованою, для її виконання студент отримує інший варіант.

4.8. Надання графічних матеріалів, діаграм та таблиць – не обов'язкова вимога контрольних робіт. Більш того, як показує досвід, в основній частині робіт ці матеріали відсутні і від такого підходу дана праця не завжди програє. Але забороняти використовувати таблиці та графіки студентам, що хочуть в такий засіб посилити інформативність і конкретність освітлення питань, аргументувати висновки, недоцільно. Включаючи самостійно зроблені графічні матеріали, студент може збагатити текстову частину контрольної роботи, розкрити та виявити, в якій мірі вона пов'язана з розміщенням інших галузей виробництва чи проблемами регіонів, природними ресурсами, шляхами сполучення, трудовими ресурсами тощо.

Доцільно навести деякі приклади надання додаткового матеріалу.

В роботах, присвячених агропромисловому комплексу, наприклад, буряківництву, можна навести картосхему розміщення площ цукрових буряків в Україні, схему розташування основних цукропереробних заводів, а також заводів з випуску сільськогосподарської техніки даного профілю, перелік ринків збуту українського цукру, графічно відобразити динаміку посівних площ під даною культурою, обсяги виробництва цукру, акцизний і митний збір інших країн за останнє десятиріччя. Звичайно, враховуючи невеликий обсяг контрольної роботи та незначний досвід студентів у написанні таких робіт,

достатньо обмежитись одним – двома допоміжними матеріалами цього переліку.

У роботах, присвячених зовнішньоекономічним зв'язкам держави, потрібно показати динаміку обсягів торговельних операцій з країнами близького та дальнього зарубіжжя за останні роки, обсяги інвестицій різних країн світу в економіку України, обсяги конкурентного експорту кінцевої продукції і окремо сировини (в дол. США), критичний і окремо загальний імпорт в Україну та інше.

Допоміжний матеріал повинен сприяти студентам у комплексному висвітленні теми, підведенні необхідних підсумків.

4.9. Всі графічні матеріали і таблиці повинні мати назви, які повністю відображають їх зміст.

Робота спершу має бути надрукована (написана) в чорновому варіанті. Після того, як вона уважно перечитана кілька разів, виправлені всі граматичні помилки, а студент остаточно впевнився, що робота щодо компонування, обсягу, змісту, переліку літератури та іншого, про що говорилось у попередньому матеріалі методичних вказівок, відповідає зазначеним вимогам, вона повинна бути ще раз надрукована (переписана), перевірена і здана викладачеві. При цьому необхідно врахувати наступні вимоги щодо оформлення (деякі з них повинні враховуватись вже при написанні чорнового варіанту):

- * Обсяг повинен бути 20 - 25 стандартних аркушів. Значні відхилення в ту чи іншу сторону небажані. Обсяги кожного з двох питань роботи треба написати приблизно однаковими. Якщо одному з питань віддана явно виражена перевага, студент має в письмовій формі аргументовано довести доцільність такого підходу. Рішення щодо правильності та ефективності даного компонування приймає викладач курсу.

- * У випадку, коли студент використовує додатковий матеріал (графіки, діаграми, таблиці тощо), він не враховується в обсяги контрольної роботи. Надмірне переобтяження таким матеріалом небажане.

- * На першій сторінці розміщується назва інституту та міністерства, роботи (контрольна робота), предмету ("Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка"), найменування питань, що підлягають дослідженню, прізвище, ім'я і по батькові виконавця роботи та викладача, а також дата виконання.

- * Роботу необхідно виконати пастою чи чорнилами, а додатковий матеріал – олівцем чи роздрукувати все це на принтері. Закреслення і виправлення, що погіршують стан роботи, не допускаються.

- * Всі сторінки потрібно пронумерувати.

- * Текст розміщується через два інтервали. На кожній сторінці зліва залишаються поля розміром 25 мм.

- * Якщо студент вважає за доцільне, він може виконувати роботу з підзаголовками. Тоді підзаголовки повинен чітко формулюватися і виділятися із загального тексту.

- * Після закінчення текстової частини роботи вміщується список використаної літератури. При його оформленні необхідно враховувати

наступне:

кожне використане джерело повинно мати інформацію: ініціали та прізвище автора, назву книжки, місце видання, назву видавництва та рік видання (інформація має надаватися в тому ж порядку, що і в цьому пункті). Якщо прізвище автора у назві використаної літератури відсутнє, треба вказати, під чиею редакцією видана книжка;

назви використаних статей з періодичної преси (газет, журналів, періодичних видань та збірок) потрібно надавати із зазначенням автора, назви статті та джерела, місця видання, дати і номера видання;

назви статей з енциклопедії необхідно включати із зазначенням назви енциклопедії і номера тому;

якщо робота написана з назвами підрозділів, що нумеруються цифрами, список літератури в кінці роботи цифрою не нумерується;

література пишеться окремо по кожному з двох питань, але вся розміщується в кінці.

* На останній сторінці студент ставить свій підпис.

* Неправильно чи неохайно оформлені контрольні роботи не зараховуються і повертаються студентам для доопрацювання.

5. Орієнтовні питання контрольних робіт.

Питання контрольних робіт повинні відповідати напрямкам, які охоплені лекціями чи рекомендовані в додатковій літературі. У випадку, якщо напрямок чи тема не розглядалися на заняттях, необхідно, щоб викладач назвав джерела інформації, доступні для студентів, та провів з бажаними консультації.

Всі запропоновані питання умовно можна розділити на чотири основні напрямки:

- * загальні питання курсу;
- * характеристика територіальних одиниць;
- * проблеми і перспективи розвитку галузей;
- * соціально - економічний стан області. Перспективи розвитку.

Бажано, щоб у контрольну роботу було включено одне питання загального характеру чи з тих, що ставлять за мету характеристику територіальних одиниць держави, а друге – по галузевому розвитку чи регіональних проблемах.

З метою полегшення роботи викладачів, деякої уніфікації щодо підходу до напрямків контрольних робіт, надання студентам можливості своєчасно підготуватися до опрацювання роботи доцільно надати наступний орієнтовний перелік питань:

5.1. Загальні питання курсу.

5.1.1. Предмет, метод і завдання дисципліни “Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка”.

5.1.2. Проблеми розміщення продуктивних сил України.

5.1.3. Економічні закони і закономірності розміщення виробництва.

5.1.4. Основні закономірності розміщення продуктивних сил.

5.1.5. Принципи і фактори розміщення продуктивних сил.

5.1.6. Вплив науково-технічного прогресу на розміщення продуктивних сил.

5.1.7. Основні напрямки подальшого розвитку та вдосконалення розміщення продуктивних сил України.

5.1.8. Основні підходи щодо дослідження розміщення продуктивних сил.

5.1.9. Наукові методи аналізу розміщення виробництва і територіального розвитку продуктивних сил.

5.1.10. Економічні методи обґрунтування розміщення продуктивних сил.

5.1.11. Природні передумови розміщення продуктивних сил. Класифікація природних ресурсів.

5.1.12. Природно-ресурсний потенціал України та його структура.

5.1.13. Основні проблеми ресурсозбереження та їх практична реалізація.

5.1.14. Екологічні проблеми України.

5.1.15. Демографічні передумови розміщення продуктивних сил. Чисельність населення.

5.1.16. Міграція населення та його національний склад.

5.1.17. Урбанізація, міські агломерації, міське та сільське населення.

5.1.18. Трудові ресурси як фактор розвитку економіки. Зайнятість населення.

5.1.19. Проблеми та види безробіття.

5.1.20. Особливості структури національної економіки та її трансформація в ринкових умовах.

5.1.21. Виробничий потенціал народного господарства і його розміщення.

5.1.22. Промисловість як важливий фактор територіальної організації господарства.

5.1.23. Науково-технічний потенціал України.

5.1.24. Підвищення ролі України в світових господарських зв'язках.

5.1.25. Проблеми покращення структури зовнішньої торгівлі.

5.1.26. Спеціальні економічні зони та території пріоритетного розвитку. Порядок, досвід та проблеми їх створення і функціонування в Україні.

5.2. Характеристика територіальних одиниць.

5.2.1. Закономірності і принципи економічного районування.

5.2.2. Територіальний поділ праці – основа формування економічного району. Його основні ознаки.

5.2.3. Удосконалення територіальної організації народного господарства.

5.2.4. Цілі та завдання регіональної економічної політики в Україні.

5.2.5. Пріоритетні напрями розвитку економіки регіонів на сучасному етапі.

5.2.6. Комплексний підхід до розвитку економіки регіонів. Визначення оптимальних пропорцій і структури регіональної економіки.

5.2.7. Регіональні особливості чисельності і щільності населення, його відтворення.

5.2.8. Регіональні особливості зайнятості населення. Формування

регіональних ринків праці.

- 5.2.9. Інвестиційна привабливість регіонів України.
- 5.2.10. Продуктивні сили Донецького економічного району.
- 5.2.11. Продуктивні сили Карпатського економічного району.
- 5.2.12. Продуктивні сили Кримського економічного району.
- 5.2.13. Продуктивні сили Подільського економічного району.
- 5.2.14. Продуктивні сили Поліського економічного району.
- 5.2.15. Продуктивні сили Придніпровського економічного району.
- 5.2.16. Продуктивні сили Причорноморського економічного району.
- 5.2.17. Продуктивні сили Східного економічного району.
- 5.2.18. Продуктивні сили Центрального економічного району.

5.3. Проблеми і перспективи розвитку галузей.

- 5.3.1. Роль паливно-енергетичного комплексу в національній економіці.
- 5.3.2. Джерела надходження та транзит енергоносіїв.
- 5.3.3. Вплив науково-технічного прогресу на розміщення галузей паливно-енергетичного комплексу.
- 5.3.4. Вугільна промисловість. Характеристика та перспективи розвитку галузі.
- 5.3.5. Нафтова промисловість. Характеристика та перспективи розвитку галузі.
- 5.3.6. Газова промисловість. Ситуація, проблеми і перспективи розвитку.
- 5.3.7. Електроенергетика. Сучасний стан та перспективи розвитку.
- 5.3.8. Чорна металургія. Характеристика, проблеми та перспективи розвитку.
- 5.3.9. Кольорова металургія. Сучасний стан, особливості роботи та перспективи розвитку.
- 5.3.10. Сучасний стан та рівень розвитку найважливіших галузей машинобудівного комплексу.
- 5.3.11. Хімічна промисловість. Проблеми та перспективи розвитку галузі.
- 5.3.12. Основні показники та перспективи розвитку лісопромислового комплексу.
- 5.3.13. Промисловість будівельних матеріалів. Структура галузі, її проблеми та перспективи розвитку.
- 5.3.14. Проблеми та перспективи розвитку капітального будівництва в умовах ринкової економіки.
- 5.3.15. Роль агропромислового комплексу в народному господарстві. Структура і форми його територіальної організації.
- 5.3.16. Сільськогосподарське виробництво, його стан та особливості розміщення.
- 5.3.17. Сільськогосподарські зони України. Концентрація та кооперування виробництва.
- 5.3.18. Розміщення галузей рослинництва та структура сільськогосподарських угідь.
- 5.3.19. Стан тваринницької галузі та перспективи її розвитку.

5.3.20. Стан харчової галузі. Фактори, що впливають на розміщення її підприємств.

5.3.21. Умови та фактори, які впливають на розміщення підприємств легкої промисловості. Стан і перспективи галузі.

5.3.22. Місцева промисловість. Сучасний стан та перспективи розвитку.

5.3.23. Проблеми та перспективи розвитку транспортного комплексу України

5.3.24. Зв'язок як галузь народного господарства. Сучасний стан та перспективи розвитку.

5.4. Соціально - економічний стан Чернігівської області. Шляхи розвитку.

5.4.1. Демографічна ситуація в області.

5.4.2. Сільське населення Чернігівщини.

5.4.3. Міське населення регіону.

5.4.4. Соціальна сфера, стан інфраструктури.

5.4.5. Природні багатства, їх використання.

5.4.6. Мінеральні ресурси Чернігівщини.

5.4.7. Сільське господарство області.

5.4.8. Промисловий комплекс регіону.

5.4.9. Екологія Чернігівщини.

5.4.10. Вплив аварії на Чорнобильській АЕС на розміщення продуктивних сил області.

5.4.11. Створення рекреаційного комплексу.

5.4.12. Збереження і відтворення історико - архітектурної спадщини.

5.4.13. Створення вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку.

5.4.14. Можливості прикордонної торгівлі області, євро регіон "Дніпро".

5.4.15. Розвиток тваринницької галузі.

5.4.16. Розвиток рослинницької галузі.

5.4.17. Пріоритети області та їх використання.

5.4.18. Геополітичне положення області як фактор її прискореного розвитку.

На закінчення розділу необхідно зробити щодо нього два коментарі.

По-перше, велика загальна кількість питань надана для того, щоб викладач, виходячи з конкретного складу студентів груп (за віком, місцем проживання, фахом роботи і так далі), а також спеціальності, за якою вони навчаються, та власних міркувань щодо побудови лекційного курсу, міг підібрати та дещо змінити цей перелік.

По - друге, значна кількість питань по Чернігівському регіону викликана тим, що, як уже зазначалось, більшість студентів на сьогодні жителі даної області і, відповідно до соціологічного дослідження укладача, мають намір і в подальшому проживати та працювати в ній. Тому їм необхідне надання знань по регіону при прочитанні лекцій та їх закріплення в процесі виконання контрольних робіт.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

Основна література

1. Єпіфанов А.О., Сало І.В. Регіональна економіка: Навчальний посібник. – К.: Наукова думка, 1999. – 341 с.
2. Іщук С.І. Розміщення продуктивних сил. – К.: Видавництво Європейського університету, 2006. – 216 с.

3. Клиновий Д.В., Пепа Т.В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 728 с.
4. Коваль Я.В., Антоненко І.Я. Регіональна економіка: Навчальний посібник. – К.: ВД “Професіонал”, 2005. – 272 с.
5. Коропатник Т.В. Розміщення продуктивних сил. Опорний конспект лекцій. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2003. – 280 с.
6. Продуктивні сили економічних районів України / За ред. Б.М. Данилишина. – К., 2000. – 518 с.
7. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка / за ред. Є.П. Качана. – К.: Видавничий Дім “Юридична книга”, 2005. – 704 с.
8. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник/ за ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України С.І. Дорогунцова. – К.: КНЕУ, 2005. – 986 с.
9. Розміщення продуктивних сил України / За ред. Є.П. Качана. – К.: Вища школа, 1998. – 374 с.
10. Савченко В.Ф. Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку. Кн. І. Держава. – К.: Знання, 1999. – 306 с.
11. Савченко В.Ф. Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку. Кн. II. Регіон. Частина I. – К.: Знання, 1999. – 204 с.
12. Савченко В.Ф. Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку. Кн. II. Регіон. Частина II. – К.: Знання, 1999. – 212 с.
13. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України: Наукове видання / За ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України С.І. Дорогунцова. – К.: РВВС України НАН України, 2002.– 691 с.
14. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навчальний посібник. – Вікар, 2002. – 374 с.
15. Україна: прогноз розвитку продуктивних сил. В 3-х томах. – К.: РВВС України НАН України, 1998.
16. Хвесик М.А., Горбач Л.М., Пастушенко П.П. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2004. – 344 с.
17. Чернюк Л.Г., Клиновий Д.В. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Навчальний посібник. – К.: Університет “Україна”, 2004. – 246 с.
18. Чернюк Л.Г., Клиновий Д.В. Розміщення продуктивних сил України: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2002. – 440 с.
19. Робоча програма з навчальної дисципліни “Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка для всіх спеціальностей і форм навчання”, затверджена на засіданні Ради фінансово-економічного факультету, протокол №5 від 04.09.2005 р.

Додаткова література

1. Агафоненко О. Аналіз сучасних регіональних конкурентних позицій // Економіка АПК. – 2007. – №3. – С.38-42.

2. Апопій В.В. Сучасні проблеми та стратегічні пріоритети розвитку внутрішньої торгівлі України // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Збірник наукових праць. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – Вип. 10. – С.145-150.
3. Барановський М. Депресивні території: підходи до трактування, концепції формування, особливості типології // Економічна теорія. – 2007. – №3. – С.3-12.
4. Безугла В. Аналіз конкурентоспроможності регіонів України // Регіональна економіка. – 2004. – №4. – С.64-68.
5. Географічна енциклопедія України. В 3-х томах. – К.: Українська радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1990.
6. Голиков А.П., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до економічної і соціальної географії. – К.: Либідь, 1996. – 396 с.
7. Горленко І.О., Тарангул Л.Л. Економічні райони України. – К., 1999. – 205 с.
8. Економіка України: потенціал, реформи, перспективи. У 5-ти томах. – К.: НДЕІ Мінекономіки України, 1996.
9. Іщук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (методологія, теорія). – К.: УФІМБ, 1996. – 244 с.
10. Кабінет Міністрів України. Концепція демографічного розвитку на 2005-2015 роки // Офіційний вісник України. – 2004. – №41. – С.33-42.
11. Кабінет Міністрів України. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року (Постанова від 21.07.2006 р. №1001) // Офіційний вісник України. – 2006. – №30. – С.36-78.
12. Комплексний атлас України / Відп. ред. Веклич Л.М. – К.: Державний комітет з природних ресурсів України, Державне науково-виробниче підприємство “Картографія”, 2005. – 95 с.
13. Коротун І.М., Коротун Л.К., Коротун С.І. Природні умови та ресурси України. – Рівне: вид-во УДАВГ, 1997. – 420 с.
14. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К.: Знання, 1998. – 416 с.
15. Розміщення продуктивних сил / За ред. В.В. Ковалевського. – К.: Знання, 2000. – 546 с.
16. Розміщення продуктивних сил України: Підручник / Є.П.Качан, М.О.Ковтонюк, М.О.Петрига та ін. / За ред. Є.П. Качана. – К.: Вища школа, 1998. – 375 с.
17. Савченко В.Ф. Програмне регулювання соціально-економічного розвитку на регіональному рівні: Монографія. – Чернігів: КП “Чернігівські обереги”, 2007. – 516 с.
18. Савченко В.Ф. Стратегічні напрямки економічного розвитку Чернігівської області на сучасному етапі. – Чернігів: КП “Чернігівські обереги”, 2007. – 376 с.
19. Симоненко В.К. Регіони України. – К.: Наукова думка, 1997.
20. Статистичні щорічник Чернігівщина – 2006. – Чернігів: Чернігівське обласне управління статистики, 2007. – 493 с.

21. Статистичний щорічник України за 2006 рік / За ред. О.Г. Осауленка – К.: Техніка, 2005. – 551 с.